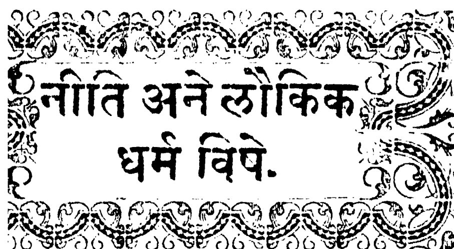

नीति अने लौकिक
धर्म विषे.

नीति अने लौकिक धर्म विषे

प्रश्नोत्तर.

"A Catechism of the Moral and Social Duties."

એ નામની અંગ્રેજી ચોપડીનું

ભાષાંતર કરનાર

હરગોવન દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.

(વડોદરાના કેળવણી ખાતા સારૂ.)

अमदावादमां

મામાની હવેલી મધ્યે અ૦ યુ૦ પ્રિ૦ અને
જ૦ એજન્સી કં૦ લિમિટેડના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યા.

સંવત ૧૯૩૫.

કીમત રૂ૦-૨-૩

પ્રસ્તાવના.

નામદાર વડોદરાના દિવાન સાહેબે પોતાના એક રિપોર્ટમાં જણાવ્યું છે તે યથાર્થ છે કે છોકરાંઓને બુદ્ધિની કેળવણી સાથે નીતિની કેળવણી મળવી જોઇએ. છોકરાં ભૂમીતિ ભણીને લીટી ને લીટી વચ્ચેનો સંબંધ જાણે, પણ તેઓ માણસ ને માણસ વચ્ચેના સંબંધથી એટલે મનુષ્ય પ્રત્યેના પોતાના ધર્મથી અજાણ્યાં રહે એ ઠીક નથી. આ ઉપરથી વડોદરાની નિશાળોમાં નીતિની કેળવણી ખાસ રીતે દાખલ કરવા સારૂ નામદાર દિવાન સાહેબની ખાએશથી આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે.

ભાષાંતર જેમ બને તેમ સેહેલું ને સમજાય એવું કરવાની કાળજી રાખ્યા છતાં પણ વિષયની કઠણાશ અને સંકોચિત ઇબારતને લીધે તે નાની વયના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે સમજી શકશે એમ લાગતું નથી. માટે આ ચોપડી ઉપલાં ધોરણોમાં એટલે પાંચમા ને છઠામાંજ ચલાવવાની છે. શિક્ષકે દરેક શબ્દ છોકરાંને સારીપેઠે સમજાવવો; વાક્યનું પ્રથક્કરણ કરીને તેનો ખરો ભાવ તેમના દીલમાં ઉતારવો; અને વ્યવહારમાં ચાલતા પુષ્કળ દાખલા પોતે જણાવીને કે તેમની પાસેથી કઢાવીને હરેક વિષય તેમના મનમાં રમી રહે એવા કરવા. એક પાઠ પૂરો થાય એટલે છોકરાં પાસે પોતા-

ની ભાષામાં તેની મતલબ લખાવવી. તેઓ સારૂં ખોટું કામ કરે ત્યારે તે વિષે ટીકા કરતાં ચોપડી માંહેલી. શિક્ષા દેવી. શિક્ષકે પોતે આ ચોપડીનું સારી પેઠે મનન કરવું, એટલુંજ નહી, પણ પોતાની રેહેણી કરણી છોકરાં દાખલો લે એવી રાખવી જોઇએ, કેમકે જેમ "યથારાજા તથા પ્રજા" તેમ "યથા ગુરૂ તથા શિષ્ય" કહિએ તો ચાલેઃ મેહેતાજીનાં જેવાં આચરણ હોય તે પ્રમાણે નિશાળીઆ ચાલે છે.

नीति अने लौकिक धर्म विषे.

प्रश्नोत्तर.

પાઠ. ૧ લો.

પ્ર. સદ્‌બુદ્ધિ એટલે શું ?

ઉ. ખરૂં ખોટું એટલે પુણ્ય કે પાપવાળું કામ જણાઈ આવે એવી આપણા મનમાં પરમેશ્વરે જે બુદ્ધિ મુકેલી છે તે. એ બુદ્ધિને વિચાર શક્તિવડે મજબુતી મળે છે, અને ધર્મવડે તે ડગે નહીં એવી દૃઢ થાયછે; આપણા નીતિ ધર્મ અથવા કર્તવ્ય કર્મ એ બુદ્ધિવડે ખોળી કઢાયછે.

પ્ર. નીતિનો સૌથી મોટો નિયમ કયો ?

ઉ. તે નિયમ એ કે બીજાઓ તરફથી આપણે જેવી વર્તણુક ઇચ્છીએ તેવી વર્તણુક આપણે તેમના તરફ રાખવી. કોઈ આપણું ભુંડું કરે તો આપણને જેવું લાગે, તેવું બીજાઓને પણ લાગતું હશે, એ વિચાર તેમની સાથે વર્તણુક ચલાવતાં આપણે રાખવો જોઈએ. એ વિષે *ગીતામાં કહ્યુંછે કેઃ—

॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥

॥ सुखं वा यदि वा दुःखं सयोगी परमो मतः ॥

અર્થ. હે અર્જુન, પોતાને સુખ દુઃખ જેમ લાગેછે, તેમજ સર્વ પ્રાણીઓને સુખ દુઃખ લાગેછે; એમ જે જુએછે તે પુરૂષને શ્રેષ્ટ જાણવો.

પ્ર. નીતિનાં અને ધર્મનાં કર્તવ્ય કર્મ જુદાં પાડી શકાય કે નહીં?

---

* અધ્યાય છઠો. શ્લોક ૩૨ મો.

ઉ. નજ પાડી શકાય; કેમકે તેઓ એક બીજાપર એટલો આધાર રાખેછે, અને એક બીજા સાથે તેઓ એવાં ગુંથાયલાંછે કે તેમને જુદાં પાડવા મેહેનત લેવી એ અણસમજ ભરેલું અને નુકશાનકારેક છે.

પ્ર. આ તમામ કર્તવ્યોના બીજી રીતે કંઇ ભાગ પડી શકે કે નહીં?

ઉ. હા. એમના બે મુખ્ય ભાગ પડે. ૧ સ્વધર્મ, એટલે પોતા પ્રત્યે આપણા ધર્મ, અથવા આપણી ખાનગી ફરજો. ૨ લૌકિક, એટલે બીજાના સંબંધમાં આપણા ધર્મ.

પ્ર. સ્વધર્મ એટલે શું?

ઉ. જે ધર્મ મુખ્યત્વે કરીને આપણા પોતા પ્રત્યે છે, એટલે આપણું પોતાનું નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા ભણી જેનું મુખ્ય વલણછે તે.

પ્ર. લૌકિક ધર્મ કોને કહેવા?

ઉ. સંસારના સંબંધથી જે ધર્મો ઉત્પન્ન થાયછે તેઃ સામાન્યપણે જનમંડળનું નિશ્ચિંતપણું ને સુખ વધારવા તરફ જે ધર્મોનું વલણછે તે.

પ્ર. મુખ્ય સ્વધર્મો કયા તે ગણાવો.

ઉ. સ્વચ્છતા, ઉદ્યોગ, પરહેજી (અંદાજો, પરિમિતતા), કરકસર, ધૈર્ય, સંતોષ, વિવેક (અગમ બુદ્ધિ), સહન શીલતા (સબુરી), * સમતા, વ્યવસ્થા (ગોઠવણ), સ્વપરીક્ષા, સ્વસુધારો, જીતેંદ્રિયપણું, મન મારવું (સંયમ).

પ્ર. લૌકિક મુખ્ય ધર્મ કયા?

ઉ. પરમેશ્વર અને આપણા કુટુંબ પરીવારના સંબંધમાં, તેમજ મનુષ્ય માત્રના સંબંધમાં આપણે જે ફરજો અદા

---

* હરખથી છલકાવું કે શોકથી ગભરાવું નહીં તે. સુખ દુઃખનું સમાનપણું.

કરવાની છે તે. જેમકે, આત્તામાં રહેવું, સ્વદેશહિતેચ્છા (દેશાભિમાન), સભ્યતા, કૃતજ્ઞતા, પરોપકાર બુદ્ધિ, નિષ્કપટ (સત્યશીલતા), નમ્રતા (સૌમ્યતા), પ્રમાણિકપણું, મોટુંમન, ન્યાય બુદ્ધિ.

પાઠ. ૨ જો.

સ્વધર્મ.

સ્વચ્છતા.

પ્ર. સ્વચ્છતા એટલે શું ?

ઉ. શરીર અને કપડાંલત્તાં મેલાં ન રાખવાની ટેવ.

પ્ર. સ્વચ્છ રહેવાની શી જરૂર ?

ઉ. આપણું મન ઘડાવ તથા નિયમિત છે એમ સફાઈ અને સ્વચ્છતા વડે માલમ પડે છે. વળી લોકો આપણા વિષે જે મત બાંધે તે ઉપર આપણે પુરતું ધ્યાન આપીએ છીએ તે એથી જણાઇ આવે છે. મલિન રહેવું એ ઘણી વાર સુસ્ત અને અનિયમિત મન તથા સ્વભાવ દેખાડે છે. કાંતો લોકોની લાગણીને આપણે ધિક્કારતા કે તુચ્છ ગણતા હોઇએ એમ મલીનતાથી માલમ પડે છે, અથવા બધાથી વિચિત્ર દેખાવાનું ડોળ કરવા જતાં આપણીજ નબળાઈ એ વડે જણાઈ આવેછે.

પ્ર. સ્વચ્છતા શરીરને લાભકારક હશે કે નહીં ?

ઉ. સ્વચ્છતાથી કપડાંનું જતન થાયછે, એટલે તેથી કરકસરનો બીજો ધર્મ પાળવામાં આપણને ટેકો મળેછે. એનો વિશેષ લાભ એછે કે તે વડે આપણા શરીરની આરોગ્યતા સંચવાય છે. સાફસુફ રહેનારા માણસ કરતાં ગંદી ટેવના માણસને ચેપી રોગ વધારે વળગે છે.

પ્ર. સ્વચ્છતા વડે આત્મિક લાભ કયા કયા થાય છે?

ઉ. શરીર શુદ્ધિથી સ્વાભાવિક રીતે આત્મિક શુદ્ધિને રસ્તે ચઢાય છે. પાપને ઘણાક મલિનપણાની ઉપમા આપે છે, અને મલિનપણાને ધોઈ નાખવાની શાસ્ત્રમાં પણ આજ્ઞા છે; માટે પદાર્થોના સ્પર્શવડે આપણા ખોળીઆને વળગેલો મેલ સાફ કરતાં પાપી કર્મના સ્પર્શે કરીને ચઢતા મેલને ધોઈ નાખવાની જરૂર પણ આપણને દીસી આવે છે.

પ્ર. કીયા કીયા દેશના લોકો સ્વચ્છતાને વિશેષ કરીને અગત્યની ગણે છે?

ઉ. સર્વે સુધરેલા દેશના લોકોએ એની જરૂરીઆત થોડી કે ઘણી ગણેલી છે; અને તેમાંના ઘણા દેશના લોકોએ (જેમકે આપણે) તેને એક ધર્મનો ભાગ માન્યો છે.

પાઠ. ૩ જો.

ઉદ્યોગીપણું.

પ્ર. ઉદ્યોગીપણું એટલે શું?

ઉ. જે કામમાં કે ધંધામાં આપણે પડ્યા હોઇએ તેમાં સરખી રીતે ને દ્રઢપણે મચ્યા રહેવાની ટેવ.

પ્ર. મનુષ્યદેહ ધરીને કંઇપણ કામ ન કરતાં દરિદ્રીની પેઠે સુસ્ત થઈ પડી રહેવું તે ઠીક કહેવાય?

ઉ. ના. સૌ કોઈ કામ કરવાજ સરજ્યું છે. પોતાના ગુજરાનસારૂ જેમને મેહેનત કરવી પડતી નથી, તેમને પણ પોતાની બુદ્ધિ કેળવવાની અને જનમંડળના હિતને માટે હરેક રીતે ગુંથાવાની જરૂર છે.

પ્ર. ઉદ્યોગથી શા લાભ થાય છે?

ઉ. શરીરને રોગથી અને મનને દુષ્કર્મોથી બચાવનાર ઉદ્યોગ છે. આરોગ્યતા, આનંદ, જોઇતો સંગ્રહ, સંતોષ,

સદ્‌ગુણ, અને સુખ એ સૌ ઉદ્યોગનાં ફળ છે. જેને જોઇએ તેટલો ધંધો છે તેને દુઃખી સમજવો નહીં.

પ્ર. પોતાના ગુજરાનસાર મેહેનત કરવી તે ગેરઆબરૂનું કામછે વારૂ ?

ઉ. ના. જનમંડળને હિત કરનારા મહા પુરૂષો ઉદ્યોગીજ હોય છે. ખરેખરૂં જોઇએતો જે ધંધો જાતે નીતિસરછે, અને જે અનીતિથી ચલાવામાં આવતો નથી, તે ગમેતેવો હોય તોપણ હલકો ન સમજવો. ધંધામાં લાજ નથી; ચોરી છિનાળી જેવાં અનીતિનાં કામ કરવામાં લાજ છે.

પ્ર. મનુષ્યજાતે ઉદ્યોગને કેવો માનેલો છે ?

ઉ. ઉદ્યોગને સૌથી વધારે આબરૂદાર માન્યો છે, અને આળસને હમેશ ધિક્કારેલી છે.

પ્ર. એમ કેમ ?

ઉ. કેમકે ઉદ્યમ વગર કોઈ માણસ કંઇપણ બાબતમાં ઊંચપણું મેળવી શકતું નથી. કહ્યું છે કે, **બિદ્યા ધન ઉદ્યમ વિના, કહોજી પાવે કૌન; બિન ડોલાયે ના મિલે, જ્યું પંખે કો પૌન.** (હાથ પગ હલાવ્યા વગર વિદ્યા ને ધન તે શી રીતે મળે, પંખાને હલાવ્યા વગર પવન પણ મળતો નથી) આળસથી માણસનું મન અધમ અને પશુવત્‌ થાયછે.

પ્ર. આ ધર્મ હદપાર બજાવાથી ફળ સારૂં થાય કે ખોટું ?

ઉ. આપણી તંદુરસ્તીને હરકત આવે એવી રીતે કે કોઈ ગેરવાજબી મતલબ પાર પાડવા માટે નકામી મેહેનત કદી કરવી ન જોઇએ. આ કહેવત મઝેની છે કે "માણસ કટાઇ (ખવાઈ) જવા કરતાં ઘસાઈ જાય તે સારૂં." આત્માનો ખરો કાટ આળસ છે.

પ્ર. આળસને ઘટિત રીતે કેવી ગણવામાં આવે છે ?

ઉ. સઘળા દુર્ગુણની તે માતા અથવા મૂળ છે. આઘેર

અવસ્થામાં ને ઘડપણમાં જે અધમ ને નિરર્થક આચરણ થાય છે તેનું જવાનીમાં મૂળ આળસ સમજવું.

પાઠ. ૪ થો.

પરહેજી.*

પ્ર. પરહેજી એટલે શું ?

ઉ. આપણા મનોવિકારને તથા તૃષ્ણાને યોગ્ય રીતે વશ રાખવાં તે; એટલે ડોળ (દંભ), સ્વપ્રીતિ, અને હરકોઈ ઇંદ્રિય સુખમાં ગરકાવ ન થવું તે.

પ્ર. નીતિધર્મોની ગણનામાં આ ગુણનો કેટલામો નંબર આવે ?

ઉ. ઘણું કરીને પેહેલો; કેમકે એ વગર સદ્‌ગુણને દોરનાર, અને દુર્ગુણને અટકાવનાર કોઈ નથી. જે મોટામાં મોટી લાલચમાં આપણું મન લપટાઇ જાય તે લાલચોનો ત્યાગ કરાવનાર આ ગુણ છે, માટે તેનામાં ઉંચપણું રહેલું છે, અને એજ કારણથી જેઓ તેને અનુભવે છે તેમને તે મોટાઈ આપે છે. પોતાની ઇંદ્રિઓને કબજે રાખી જેઓ મનોવિકારને દબાવી શકેછે તેઓનેજ સાધુ પુરૂષ સમજવા.

પ્ર. એથી શાશા લાભ થાયછે ?

ઉ. એથી મન નિર્મળ અને તન મજબુત થાયછે. વળી એથી જન્મના વ્યાધિ દૂર થાયછે કે તેમાં સારો ફેરફાર થાયછે. તે શરીરને ચંચળ કરેછે અને સ્વભાવને કોમળતા આપેછે. મન અને તન બંનેને તે ખરી સ્વતંત્રતા બક્ષેછે. સંસારમાં જે સ્થિતિ આપણે માટે નિર્માણ થઇ છે તે સ્થિતિએ ટકાવી રાખનાર પણ એજ છે.

પ્ર. બદપરહેજી વધારનાર સાધન કયાં હશે ?

---

* પરિમિતતા, અંદાજો.

ઉ. ખાવા પીવામાં અકરાંતા વેડા (આ દુર્ગુણ સૌથી અધમ પ્રકારનો છે), તુચ્છ વાસનાઓને તાબે થવાની ટેવ, કામ ધંધા વગર નિરૂદ્યમી રહેવું, અતિ તૃષ્ણા, અને આળસુ સ્વાર્થીઓ.

પ્ર. બદપરહેજી એટલે શું ?

ઉ. સ્વાભાવિક ઇંદ્રિય [1]સુખપર અયોગ્ય શોખ; અસાધારણ ખાવું [2]પીવું, અને ઉંઘવું; ઓઢવા પેહેરવામાં જોઇએ તે કરતાં વધારે વખત ગુમાવવો; અને મિથ્યા કે અનિયમિત વાંછનાને બેહેકાવી મુકવી એનું નામ બદપરહેજી.

પ્ર. પરહેજીની ટેવ પાડવાના સૌથી સારા ઉપાય કયા ?

ઉ. નિરૂપકારી ને નીતિની ગમતોથી પણ દૂર રહેવાનો કોઈ કોઈ વાર મહાવરો કરવો; પવિત્ર અને [3]માનસિક આનંદનો શોખ વધારવો; સઘળા જુગોના સારા ને પવિત્ર મહાપુરૂષોના દાખલા નજરે આગળ રાખવા.

પાઠ. ૫ મો.

કરકસર.

પ્ર. કરકસર એટલે શું?

ઉ. માલ મિલકતની ઘટારત વ્યવસ્થા કરવી, અને આપણી પેદાશ ને સાધનોના પ્રમાણમાં ડહાપણથી ને વિવેકથી ખરચ કરવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાથી શા લાભ થાય ?

ઉ. નીતિ ધર્મમાં સૌથી કઠીણ જે મન મારવાનો ધર્મ તે એથી પ્રાપ્ત થઈ શકે. ઘણા સદ્ગુણનું એ મૂળ છે. નીતિરૂપી

---

૧ કામવાસના વગેરે. ૨ દારૂ વગેરે કેફી વસ્તુ વિષે એમાં વધારે અર્થ છે. ૩ મનની, આત્મિક.

મકાનના ચણતરમાં તે સાગોળ (કોલ, ઈંટ પથ્થરને સાંધનાર) ની બરાબર છે. દુર્ગુણથી રક્ષણ કરનાર તે એક કિલ્લો છે, અને ४ઉન્નતિ કે ઊંચગુણ મેળવવામાં એ અતિ અગત્યનું સાધન છે.

પ્ર. કરકસર ન કરવાથી શું નુકશાન?

ઉ. કરકસર વિના આપણે અન્યાયી થવાની મોટી ધાસ્તીમાં આવી પડીએ છીએ. હવે પછી ઇશ્વરને ત્યાં જેનો હિસાબ આપવાનો છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આ ગુણ વિના આપણે ઉડાઉ થઇએછીએ. કરકસરવિના બીજાની *તંગીઓ વિષે બેદરકાર, સ્વાર્થી, અને કઠણ કાળજાના થઇએછીએ.

પાઠ. ૬ ઠો.

ધૈર્ય.

પ્ર. ધૈર્ય તે શું?

ઉ. ગમેતેવી વિપત્તિ કે દુઃખ આવી પડે તે ખમવાને શક્તિમાન થવાય એવો જે જરૂરનો સદગુણ તેનું નામ ધૈર્ય.

પ્ર. ધૈર્ય ને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર શાંતિ ભોગવાતી નથી, અને સુખ મળતું નથી. વળી એથી આપણે દ્રઢપણે સદ્ગુણ આચરતા રહીએ છીએ.

પ્ર. આમ કહેવાની શાબીતિ શી?

ઉ. જે કોઈ દુઃખથી ડરેછે, અથવા તેના પેહેલા દેખાવથી હબકે છે તે ભયનો ગુલામ થઈ રહે છે. તેની જીંદગી ભ્રમમાં ને ભયમાંજ ગુજરે છે. જેનો સ્વભાવ નામર્દ ને બીકણ હોય તેને દુનિયાનો દાસ સમજવો; કેમકે દુઃખ ફેડવાની તે

४મોટપણું. *બીજાઓને જેની જરૂર હોય તે.

પડે શક્તિ ધરાવતો નથી, અને સારૂં કરવાની તેનામાં હિંમત હોતી નથી.

પ્ર. ધૈર્યથી થતા લાભ બતાવો.

ઉ. એથી મન દૃઢ થાયછે, અને આવતું દુઃખ દૂર રાખવાને કે તેની અસર ઓછી કરવાને આપણે શક્તિમાન થઇએ છીએ. હરેક ઉમદા મનશક્તિનું તે રક્ષણ કરેછે તથા તેને મજબુતી આપે છે. આપણને દુર્ભાગ્યની સપાટાથી દૂર રાખનાર પણ એજ છે.

પ્ર. ધૈર્યના ખરા પાયા કયા ?

ઉ. ચોખ્ખું અંતઃકરણ, અને ઇશ્વર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ.

પ્ર. એનો જરા વધારે ખુલાસો કરી શકશો ?

ઉ. જેનું અંતઃકરણ મેલું હોય તેને હમેશાં ચિંતા રહેછે કે રખેને આપણો ગુનો પકડાય ને શિક્ષા થાય. આપણા ‡ધોરણને તથા ઇરાદાને સ્વતંત્રપણે વળગી રહેવામાં ખરૂં ધૈર્ય રહેલું છે. જે પરમેશ્વરને પોતાનો મિત્ર માનેછે અને પૃથ્વી ઉપર બનતા સઘળા બનાવ ધ્યાન રાખીને નિહાળેછે તે સિંહના જેવો હિંમતવાન થાયછે.

પ્ર. ધૈર્યની ટેવ પાડવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય કયો ?

ઉ. જીંદગીના સુખદુઃખનો તથા જીંદગીની કીમતનો ખરો †અડસટો કાઢવો તે.

---

‡અર્થાત્ આપણો ટેક જાળવવામાં જે ધોરણોથી આપણે ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને વળગી રહેવું. રાજા હરિશ્ચંદ્રને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં તોએ તેણે પોતાનું પણ મુક્યું નહીં. એનું નામ ધૈર્ય. †જીંદગીમાં કેવાં કેવાં સુખદુઃખ સાધારણપણે આવવાં જોઇએ તથા પોતાની જીંદગી કેટલી અગત્યની છે તેની ગણના જે પહેલેથી કરી રાખેછે તે પછીથી તેવાં સુખદુઃખ આવી પડે કે પોતાને વધારે ઓછું મળે તોપણ ગભરાતો નથી.

પાઠ. ૭ મો.

સંતોષ.

પ્ર. સંતોષ એટલે શું?

ઉ. જે સુખ ને ફાયદા આપણે ભોગવીએ છીએ તે જાણવાની ઘટિત અને કદરૂ બુદ્ધિને, તથા જે વિપત્તિ આવી પડે તે ધૈર્યથી ને ઈશ્વર ઇચ્છાપર નજર રાખી ખમવાના સ્વભાવને સંતોષ કહે છે.

પ્રં. અસંતોષ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાયછે?

ઉ. આપણા પોતા વિષે હદથી જ્યાદે ઉંચું મત બાંધવાથી અસંતોષ પેદા થાયછે, કેમકે તેથી આપણે ધારીએ છીએ કે આપણી કીમત બીજાઓ ઓછી કરેછે, અને આપણી સ્થિતિ આપણી લાયકી કરતાં નીચી છે. જ્યાં નરમાશ છે ત્યાં સંતોષ જરૂર હોય છે.

પ્ર. આ સદ્ગુણ અનુભવવામાં ક્યો સાધારણ નિયમ કામ લાગે?

ઉ. આપણે કેટલા થોડાને પાત્ર છીએ, અને એમ છતાં આપણે કેટલી વધારે મોજ માણીએ છીએ તેનો વિચાર કરવો, કેમકે તેથી આપણી સંતોષવૃત્તિ દ્રઢ થતી જાયછે.

પ્ર. સંતોષથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. જે પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માને છે તેનાથી અવદશા વેગળી રહે છે; તેના હૃદયમાં સ્વર્ગની શાંતિ રહે છે; તેની આસપાસની સઘળી ચીજો તેને આનંદદાયક લાગે છે; તે સૌ સાથે મળતો રહે છે, અને સૌ તેની સાથે મળતું રહે છે.

પ્ર. અસંતોષમાં શું દુઃખ?

ઉ. અસંતોષથી સ્વાભાવિક રીતે અદેખાઈ ઉત્પન્ન થાય

છે. અદેખાઈનો કીડો શરીરને કોલી ખાય છે ને જીંદગીનો નાશ કરે છે. વળી એથી આપણામાં માઠું લાગવાપણાનો ને ચીડીઆપણાનો દુર્ગુણ આવે છે, અને આવા દુર્ગુણોથી આપણે સર્વને અણગમતા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. સંતોષને ધર્મ શા માટે કહ્યો હશે?

ઉ. જે સુખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે સઘળાં સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરે આપેલાં છે એમ જાણીને ઈશ્વરનો આપણે ગુણ માનીએ છીએ એવું એથી જણાઈ આવે છે. હરેક ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીએ જેવી તાબેદારી ને કૃતજ્ઞતા તેના કર્ત્તા પ્રત્યે રાખવી જોઈએ, તેવી તાબેદારી ને કૃતજ્ઞતા જગત્કર્ત્તા પ્રત્યે આપણે રાખીએ છીએ તેવી એ નિશાની છે.

પ્ર. વિપત્તિમાં પણ સંતોષ એ એક ધર્મ ખરો કે નહીં?

ઉ. ખરો. કોઈ પણ સ્થિતિ (વિપત્તિવાળી પણ) એવી ખરાબ નથી કે જેમાં કંઈ પણ સારૂં રહેલું ન હોય; અને આ સરસાઈ કૃતજ્ઞતા બતાવવાનું અને સંતોષ રાખવાનું કારણ છે.

પ્ર. સંતોષ આપણામાં ઓછું પાણી છે એમ તો બતાવતો નથી?

ઉ. ના ના. ઇતિહાસમાં ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટાંત એથી ઉલટાં માલમ પડશે; એટલે સંતોષી હોઈને પરાક્રમી મહાપુરૂષો થઈ ગએલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવશે.

પાઠ. ૮ મો.

વિવેક.*

પ્ર. વિવેકનો તમે કેવો અર્થ કરોછો?

ઉ. આપણી સ્થિતિને શું ઘટિત અઘટિત છે તેનો આ-

---

* અગમ બુદ્ધિ.

પણને જે અનુભવ થઈ ચુક્યો હોય તે ઉપરથી આ ગુણ નીકળે છે. જે વાજબી હોય અને જેથી આપણું કલ્યાણ થાય એવું પ્રથમથી સાવધાની રાખી આચરવાની ટેવ નક્કી કરી આપનાર મનના ગુણને વિવેક કહે છે.

પ્ર. વિવેકને સદ્‌ગુણ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે આખી જીંદગીમાં એવો વખત નથી આવતો કે જેમાં વગર વિચાર્યું ને ગમે તેમ કરવા છતાં પણ આપણને આંચ ન આવે કે આપણાં કામ પાર પડવાની ઉમેદ રહે.

પ્ર. વિવેકથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. એથી આપણી વટ વગેરે જળવાય છે, અને આપણી મહાન બુદ્ધિ કે પ્રતાપી સદ્‌ગુણો વખણાય છે. એ ગુણ આપણા સંસારી સ્વાર્થ સિદ્ધ કરેછે, આપણાં સદ્‌ગુણ ને આરોગ્યતા જાળવે છે, અને લોકમાં આપણને માન પમાડે છે. એ વગર કોઈ માણસનો મિત્ર તરીકે વિશ્વાસ રાખી શકાય નહીં. એ વગર સાર્વજનિક કામકાજને કોઈ યોગ્ય થતું નથી. ઘર સંસારની સુખ સાતા એ વગર ભયમાં કે હરકતમાં આવી પડે છે. પચ્છમ્ બુદ્ધિવાળા માણસની દોસ્તી કોઈ કરતું નથી, અથવા તેની દોસ્તી કરવામાં સૌ ભય સમજેછે.

પ્ર. ઘણાખરા જવાનીઆમાં આ સદ્‌ગુણ જોવામાં આવેછે કે નહી?

ઉ. ના. જુવાન અવસ્થા ઉદ્ધતાઈ અને પચ્છમ્ બુદ્ધિથી ભરેલી હોયછે; માટે નાનપણથી આપણા વડીલોના ડહાપણને તથા અનુભવને માન આપતાં શીખવું, અને તેમની સલાહને તથા અગમ બુદ્ધિને ખુશીથી તાબે થવું.

પ્ર. દુનિયામાં વિવેક અથવા અગમ બુદ્ધિ કેવી ગણવામાં આવેછે?

ઉ. લોકોમાં એનું સૌથી વધારે મહત્વછે; કેમકે એનું ચણતર

પુખ્ત વિચારથી થએલું છે, અને મનુષ્યની સમજ શક્તિનો પૂર્ણ નમુનો જે ડહાપણ તેની સાથે એ નિકટનો સંબંધ ધરાવેછે.

પ્ર. વિવેકના પાયા કીયા કીયા રાખવા ?

ઉ. આપણા દરેક કર્તવ્યને અંતઃકરણથી માન આપવું, અને આપણા મતને દૃઢપણે વળગી રહેવું. આ બે પાયા ઉપર આ ગુણનું ચણતર ચણવું. જો એમ નકર્યું તો એજ વિવેક અધમ થઈ લુચ્ચાઈ અને આપસ્વાર્થ માત્ર શીખવશે.

પાઠ. ૯ મો.

સહન*શીલતા.

પ્ર. સહનશીલતા એટલે શું ?

ઉ. સહનશીલતા એ એવી ટેવ છે કે જે વડે બડબડ કર્યા વગર દુર્દૈવ સહન કરી શકાય, હાયવરાળ કર્યા વગર શરીરની વેદના ખમી શકાય, બીજાથી થતી વેદના ઠપકો આપ્યા વગર વેઠી શકાય, ચીડાયા વગર ખંડન એટલે પ્રતિપક્ષીનાં વેણ સાંખી શકાય, અને બીજાની ખરાબ ચાલ ટીકા કર્યા વગર સહન કરી શકાય.

પ્ર. એને કર્તવ્ય કર્મ શામાટે ગણેછે ?

ઉ. એટલા માટે કે એથી ઉલટો સ્વભાવ રાખવો તે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરના સામા થવા બરાબર છે; કારણ તેની આજ્ઞાથી કે તેની રજાથીજ સઘળાં દુઃખ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

પ્ર. સહનશીલતાથી શા શા લાભ થાયછે ?

ઉ. માથે આવી પડેલી આપત્તિ એથી ઓછી થાયછે. આ-

---

*ધીરજ, સબુરી.

પત્તિમાં મન શાંત રાખવાથી જરૂરી મેહેનત કરવાને અને ફાવતી જોગવાઈ સાધી લેવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. જરૂરની મેહેનત અને ફાવતી જોગવાઈના ઘટિત ઉપયોગવડે આપણે ઘણું કરીને પાછા સારી સ્થિતિમાં આવી શકીશું. સહન શીલતાથી શરીરની વેદનાનું જોર કમી થાય છે, અને શરીરનો બાંધો નિરોગી ને વધારે કૌવતવાળો થાયછે.

પ્ર. એથી થતા બીજા ફાયદા તમે બતાવી શકોછો ?

ઉ. સહન શીલતાથી ઘણું કરીને દુશ્મનનું જોર કમી થાયછે, ને જુલમી માણસ પણ [1]ઓશીઆળો થઈ જાયછે. જેમનું સારૂં મત મેળવવા જોગ હોય તેમના તરફથી સારૂં મત આપણને સહન શીલતાથી પ્રાપ્ત થશે.

પ્ર. સબુરીને કેટલાક ઉતરતી જાતનો સદ્ગુણ કેમ ગણેછે વારૂ ?

ઉ. કેમકે આપણી પ્રકૃતિમાં જે ગર્વિષ્ટ વૃત્તિઓ રહેલી છે તેમની પંક્તિમાં તે બરાબર આવી શકતી નથી. કદાચ એ ધૈર્ય કરતાં પણ મંદ અને બીજા ઘણા ગુણ કરતાં ઓછી પ્રતાપી હશે, તોપણ તે સૌથી વધારે ઉપયોગી સદ્ગુણ છે એમ સમજવું.

પ્ર. ધૈર્યમાં ને એમાં શો તફાવત ?

ઉ. ધૈર્યને કેટલેક દરજ્જે [2]સાર્વજનિક સદ્ગુણ ગણી શકાય, અને તેનો ઉપયોગ મોટે મોટે પ્રસંગેજ થાયછે. સહન શીલતાને ઘરસંસારી સદ્ગુણ કહી શકીએ, અને તેનો ખપ ઘડીએ ઘડીએ પડેછે. કેટલાકમાં ધૈર્યનો ગુણ સર્વોત્તમ છતાં પણ તેમનામાં સહનશીલતાનો ગુણ ઘણો કમી હોય એમ

---

૧ ખશીઆણા અથવા ભોંઠા પડેછે. ૨ જાહેર, ઘરગથુ નહીં પણ લોકોપયોગી.

બનેછે. સૌથી શ્રેષ્ટ માણુસ તેજ કે જેનું મન સદા સર્વદા શાંત ને સ્વસ્થ રહેછે.

પાઠ. ૧૦ મો.

સમતા.

પ્ર. સમતા કોને કહીએ ?

ઉ. મનની નિરાશા અને મનની તૃષ્ણા એ બંનેશી જે અલગ છે તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે ગણવો ?

ઉ. કારણ કે એ વગર હદ પાર ઘસડાઈ જવાની મોટી ધાસ્તી રહેછે. એ વગર પોતાને દોષ દેવાની, સંસારમાં નિષ્ફળતા મેળવવાની ને ગુના કરવાની પણ ધાસ્તી રહેછે.

પ્ર. સમતા શામાં રહેલીછે ?

ઉ. જેમ અસુખને અણચિંતવ્યાં દુ:ખની સ્થિતિને માટે સહન શીલતાછે, તેમ સુખ સાતાની સ્થિતિને માટે સમતાછે. આપણી ઇચ્છા વાંછના, આપણાં આચરણ, આપણા મોજ શોખ, અને આપણા મનોવિકારને બરાબર હદમાં રાખવાની અંદર સમતાનો ઉપયોગ છે.

પ્ર. આ કર્તવ્ય કારણ પૂર્વક છે એમ સાબીત કરો.

ઉ. કોઈ પણ ક્રિયાનો પેહેલો અંકુર આપણી ઇચ્છાઓ ને ચાહનાઓ છે, માટે તેઓ જો ખરાપણાની ને સદ્ગુણની હદ ઉલંઘન કરે તો આપણે અંતે નિરાશ થવું પડે, એટલુંજ નહીં પણ આપણે પાપ પણ કરવું પડે. જો આપણાં આચરણમાં આપણે હદથી બહાર જઇએ તો આપણી તંદુરસ્તી તથા મુખ્ય કરીને આપણા સદ્ ગુણનો ભંગ થાય; કેમકે હદથી પાર જવા જતાં આપણું અંતઃકરણ કે આપણા ધર્મ

(શાસ્ત્ર) કબુલ ન કરે એવે રસ્તે ચાલવાની આપણને લાલચ થાયછે.

પ્ર. આપણા મોજશોખને અને મનોવિકારને તે કેવી રીતે અસર કરેછે?

ઉ. મોજશોખ ને મનોવિકારમાં હદપાર ડુબવાથી આનંદ, આરોગ્યતા, ને નિરપરાધીપણાનો નાશ થાયછે. કૃપાળુ ઇશ્વરે જે કંઈ આપેલું છે તેનો ઉપયોગ ડાહ્યો ને સારો માણસ ઉપકાર સાથે કરશે; તે ઇંદ્રિય સુખનો દાસ ન થવામાં સંભાળ રાખશે; અને સલામત ને સુખરૂપ એવો જે સમતાનો ગુણ તેને તજી ન દેવાને તે સાવચેત રહેશે.

પાઠ. ૧૧ મો.

[1]વ્યવસ્થા.

પ્ર. વ્યવસ્થા એટલે શું?

ઉ. આપણા સઘળા ધંધા રોજગારમાં નિયમિત ગોઠવણ. એ વડે હરેક કામને યોગ્ય સ્થળ અને પુરતો વખત આપી[2] શકાયછે.

પ્ર. એને ધર્મ ગણવાનું શું કારણ?

ઉ. કારણ એ કે ગોઠવણ વગર જીંદગીની કોઈ પણ સ્થિતિને આપણે જોઇએ તેવી ઉપયોગી કરી શકતા નથી. વ્યવસ્થા વગર ગડબડાટ થઈ રહેછે. જ્યાં બહારની પણ ગરબડ છે ત્યાં મન પણ શાંત ને ગુંચવણ વગરનું રહેવું મુશ્કેલ છે.

---

૧ ગોઠવણ. ૨ હરેક કામ કયાં અને ક્યારે કરવું એની જો બરાબર ગોઠવણ કરી રાખી હોય તો તે કામ સારી રીતે ને નિયમપુર્વક થાયછે.

એવે વખતે મન જે કંઈ કરવા ધારશે તે ફતેહમંદીથી પાર પડવું અશક્ય છે.

પ્ર. વ્યવસ્થાની સામે કોઈવાર વાંધો લેવામાં આવેછે તે કયો?

ઉ. એવું કહેવામાં આવે છે કે વ્યવસ્થા કંઈ ઉંચી અક્કલ બતાવતી નથી; પરંતુ તે મનનું હલકાપણું બતાવે છે.

પ્ર આ વાંધો ખરો છે?

ઉ. ના. હરેક બાબતમાં જેઓ દીર્ઘ બુદ્ધિના થઈ ગયાછે તેઓએ આ ગુણ બરાબર પાળેલો માલમ પડેછે.

પ્ર. આ વાતને ટેકો મળે એવું કાંઈ દૃષ્ટાંત આપી શકશો?

ઉ. હા. એક પ્રખ્યાત રાજકારભારીને કોઈએ પૂછ્યું કે તમે આટલું બધું કામ શી રીતે કરી શકોછો? તેણે જવાબ દીધો, "કોઈ પણ કામ એકદમ કે તેનો વખત આવ્યા વગર ન કરવાનો મે ઠરાવ કરેલો છે તેથી હું બધું કરી શકુંછું."

પ્ર. વ્યવસ્થાથી શા શા ફાયદા થાયછે ?

ઉ. સૌથી કીમતી એવા જે વખત તેનો એથી ઘણો બચાવ થાયછે. ઘણાં કામ માથે લેવાની અને તે પૂરાં કરવાની એથી શક્તિ આવેછે. એથી મન દૃઢ ને ગુંચવણ વગરનું રેહેછે, સ્વભાવ શાંત ને સ્થિર રેહેછે, સંસારી આબાદી વધેછે, અને જ્ઞાન મેળવવામાં વિશેષ મદત મળેછે.

પાઠ. ૧૨ મો.

સ્વપરીક્ષા

પ્ર. સ્વપરીક્ષા એટલે શું?

ઉ. આપણાં મત, આપણી કરણીનાં કારણ, અને આપણી ચાલ ચલગત એ વિષે ખરેખરી ને તરફદારી રાખ્યા વગર તજવીજ કરવી તે.

પ્ર. આ ફરજ તમે શી રીતે બજાવશો?

ઉ. વિશેષે કરીને મારા સ્વભાવમાં જે જે ખામીઓ હશે તે સંબંધી રાતને સમે કે એકાંતમાં હું મારા પંડને સવાલ કરી જોઈશ. વળી જે સ્વાભાવિક કે [1]પ્રસંગી મોહજાળ મને લાગવાની હશે તે વિષે પણ હું મારા મનને પ્રશ્ન કરીશ. એમ કરવાથી મારો સ્વભાવ સુધરશે, અને હું જાળમાં ફસતાં બચી શકીશ.

પ્ર. સ્વપરીક્ષાથી શા શા ફાયદા થાય?

ઉ. સઘળા જ્ઞાનમાં જે સૌથી અગત્યનું પોતા [2]વિષેનું જ્ઞાન તે એથી મળેછે. ખરૂં પુછાવો તો એનાં ફળ એવાં લાભકારક છે કે એથી આપણી સઘળી ખામીઓ તજીએ છીએ અને આપણે વધારે સારા ને ડાહ્યા થઈએ છીએ.

પ્ર. આત્મજ્ઞાન અથવા પોતાને ઓળખવાથી શા લાભ થાયછે તે બતાવો.

ઉ. પોતાની ખોડ ખાપણોથી જે માણસ માહિતગાર છે, તે જો તેમને સુધારવાને કે તજવાને યત્ન ન કરે તો તેને પોતાને પોતાની મૂરખાઈ અને નબળાઇ માલુમ પડેજ. જે પોતાને ખરેખરો ઓળખેછે તેને બીજાઓની સારી નરસી હાલતને માટે લાગેછે, બીજા વિષે મત બાંધવામાં તે વધારે અદલપણું રાખેછે, અને પોતાના [3]જાતિ ભાઈની ખોડ ખાપણ વધારે ઉદારતાથી દર ગુજર કરેછે.

પાઠ. ૧૩ મો.

સ્વસુધારો.

પ્ર. સ્વસુધારો એટલે શું?

ઉ. સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરે જે મનની અને તનની શક્તિઓ

૧કોઇ પ્રસંગ-સમયને અનુસરતી, ૨ આત્મજ્ઞાન. ૩મનુષ્ય જાત.

જન્મથી આપણને બક્ષેલી છે તેને વધારવી કે પૂર્ણ કરવી તે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાનું આપણા મનમાં ઉતરે તેને માટે કારણ કીયાં કીયાં છે?

ઉ. એક તો એ કે તન મનની શકિતઓને સુધારવાનું ને તેમનો રૂડો ઉપયોગ કરવાનું આપણને પરમેશ્વરે સોંપેલુંછે, માટે તેનો હિસાબ આપણે પરમેશ્વરને ત્યાં આપવો પડશે એ નકીછે; બીજું એકે જાતી મેહેનત વગર એમાંની કોઈ પણ શક્તિ પરિપૂર્ણ થતી નથી.

પ્ર. કોઈ ભણી ગણીને વધારે હુંશીઆર થાયછે, અને કોઈ થોડો હુંશીઆર થાયછે, તેનું કારણ શું હશે?

ઉ. તેનું કારણ તેમની બુદ્ધિ કરતાં તેમની વધારે ઓછી મેહેનત અને [1]આગ્રહ છે; કેમકે શરીર શક્તિઓનો પેઠે મન શક્તિઓ પણ કસરતથી વધતી જાયછે, અને મહાવરાથી તેમાં નવા ગુણ અને કૌવત પણ આવતાં જાયછે.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના કરવી તે શામાટે વખોડવા લાયક છે?

ઉ. એટલા માટે જે એવું કીધાથી '[2]ઇશ્વરદત્ત બક્ષિશો તરફ આપણે ધિક્કાર કદિ નહીં તો નહીં પણ બેદરકારપણું રાખીએ છીએ એવો ભાવ તેમાંથી સમજાયછે.' વળી આપણે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોઇએ તોપણ એવું કીધાથી આપણે હલકા પડીએ છીએ, આપણાં કર્તવ્ય કરવાને અયોગ્ય થઇએ છીએ, અને જનમંડળને આપણે ઘણું કરીને નકામા થઈ પડીએ છીએ.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણનાથી વિશેષે કરીને બાળકો કીયા દોષમાં પડેછે?

ઉ. તે દોષ એછે જે, માબાપે સારીરીતે પોષણ કરી શરીરને શક્તિ આપી તથા ભણાવી મનને કૌવત આપ્યું તે એવી ઉમેદ

---

૧ મચ્યા રેહેવું. ૨ ઇશ્વરે આપેલી.

ને આશાથી કે આપણે તેમાં પણ વધારો કરીને આપણું, માબાપનું, તથા લોકોનું ભલું કરીએ; તે કામ જ્યારે આપણાથી ન થાય ત્યારે માબાપે કષ્ટ વેઠી આપેલું શક્તિ રૂપી ધન ધૂળમાં નાખ્યા જેવું થાયછે.

પ્ર. સ્વસુધારો કયાં કયાં સાધનથી વધારી શકાય?

ઉ. ભણીને ઘણું ખરૂં ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાથી, સદાચરણી ને ડાહ્યા માણસની સોબતથી, બારીક રીતના અવલોકનથી, સદ્ગુણી ને જ્ઞાન આપે એવી વાત ચીતથી, મહાપુરૂષોનાં સારાં મતોનું મેહેનત લઈ મનન કરવાથી, અને સ્વપરીક્ષા કરવાની ટેવ પાડવાથી.

પાઠ. ૧૪ મો.

જીતેંદ્રિયપણું.

પ્ર. જીતેંદ્રિયપણું શાને કહેછે?

ઉ. વિચાર શક્તિ અને ધર્મશાસ્ત્રે બાંધેલી હદ તોડી મનોવિકાર અને ઇંદ્રિય ભોગની વાસના જ્યારે આગળ ધપવાનું કરેછે, ત્યારે તેમને આગળ વધવા ન દેતાં લગામમાં રાખવાની જે સત્તા તેનું નામ જીતેંદ્રિયપણું.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાનાં [1] પ્રયોજન શાં શાં?

ઉ. જે ભયમાં આપણે આવી પડવાના તેની ખાતરી, બદકર્મ તરફ આપણું વલણ હોય તેનું જ્ઞાન, અને આપણા ઉપર જે અનેક મોહજાળ પથરાય છે તેનું જાણપણું એ ત્રણછે.

પ્ર. આ ધર્મની કયાં જરૂર છે?

ઉ. ઇંદ્રિય ભોગની વાસના, બીજાઓ તરફના વખાણની મોટી ઇચ્છા, તામસી કે વેર લેવાની લાગણી, અને અદેખો

---

[1] કારણ કે સાધન.

કે લોભી સ્વભાવ, એ સર્વેને લગામમાં રાખવાની અંદર એની જરૂરછે.

પ્ર. જેને ખૂબ વશ રાખવો જોઇએ એવો કયો અવયવ આપણા શરીરમાં છે?

ઉ. જીભ; કારણકે એ સૌથી વધારે નિરંકુશ છે.

પ્ર. જીભને સખ્ત લગામની શા માટે જરૂર છે?

ઉ. જીભને અયોગ્ય રીતે કે બેદરકારપણે વાપરવાથી અગણિત નુકશાન થાયછે માટે.

પ્ર. એ નુકશાન ગણાવો જોઇએ.

ઉ. હરેક દુષ્ટતા જાહેર કરનાર એછે, માણસની આબરૂનો નાશ કરનાર એછે, અનેક કુટુંબ કબીલાનો સલાહ સંપ દૂર કરી કલહ કરાવનાર એ છે. હરેક હથીઆરનો ઘા રૂઝાય, પણ જીભથી પડેલો રૂઝાય નહીં. હરેક પ્રકારની ઇજા દૂર થાય, પણ આ હાડકા વગરના નુકશાનકારક સાધનથી થએલી ઇજા દૂર થતી નથી.

પ્ર. બહુબોલા સ્વભાવને હદમાં રાખવાના સારા ઉપાય કયા?

ઉ. બોલતાં પહેલાં વિચાર કરવો, ને આપણા જાતિભાઈઓને ઇજા કરવાને નહીં, પણ પરમેશ્વરની કીર્ત્તિ ગાવાને જીભ આપેલી છે એ યાદ રાખવું.

પ્ર. જીતેંદ્રિયપણું એ અગત્યનો ગુણછે?

ઉ. અગત્યનો છે એમાં શક નથી. એ વગર શ્રેષ્ઠ થવાની આશા ધૂળ મળેછે, અને અધમ પ્રકારનાં કુકર્મ કરાયછે. જે કોઈ આ ધર્મ આચરવામાં કાચો હોયછે તે સદાચરણી કદી થનાર નથી, જન મંડળમાં તે કીમતી માણસ થવાનો નહીં, અને તેના કુટુંબ કબીલામાં પણ તે મુખરૂપ નીવડવાનો નહીં.

પાઠ ૧૫ મો.

મન મારવું (સંયમ).

પ્ર. મન મારવું એટલે શું ?

ઉ. આપણાં કર્તવ્યથી વિરૂદ્ધ રીતે મોજ શોખ ફાયદો કે આબરૂ મેળવવાનું મન થતું હોય, અને આપણી સ્થિતિ અથવા દરજ્જાનો લાભ આપણા ધર્મથી ઉલટી રીતે લેવાતો હોય તેની મનને ના પાડવી તેનું નામ સંયમ અથવા મન મારવું. જીતેંદ્રિયપણા કરતાં ચઢતી જાતનો આ ગુણ છે.

પ્ર. ઉપલા સવાલનો આ પૂરો જવાબ છે કે કેમ ?

ઉ. ના. નિરપરાધી ઈંદ્રિય ભોગની વાસના અને નીતિમાન મોજ શોખને પણ તજવાનું આ ગુણ શીખવે છે, કેમકે એમ કરવાથી આપણે આપણા ઉપર પૂર્ણ અખત્યાર મેળવીએ છીએ.

પ્ર. જીતેંદ્રિયપણું અને સંયમ એમાં શો તફાવત છે ?

ઉ. પાપમાં નાખે એવા મનોવિકાર અને ઈંદ્રિય ભોગની વાસનાને લગામમાં રાખવાનું જે કામ તે જીતેંદ્રિયપણું; પરંતુ આપણો સુધારો થતો હોય કે આપણી ફરજ બજાવાની હોય ત્યારે આપણી નિરપરાધી ને વખાણવા જોગ વાંછનાઓને પણ કબજે રાખવી તે સંયમ.

પ્ર. શું આ ગુણ સહેલાઈથી મેળવી શકાય એવો છે ?

ઉ. ના. ઝાઝુ અનુભવથી અને કૃપાળુ પરમેશ્વરની સહાયતા સાથે આપણા દૃઢ નિયમની પુષ્કળ મદતથીજ એ ગુણ મેળવાય છે.

પ્ર. આપણી તુચ્છ વાંછના અને ઈંદ્રિય ભોગની વાસનાને કબજે રાખવાની શી જરૂર ?

ઉ. તુચ્છ વાંછનાને કબજે રાખવાથી આપણને મન માર-

વાની ટેવ પડેછે, અને તેવડે આપણી સદ્બુદ્ધિનો આપણે વધારે સારો ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. જે કોઈ તુચ્છ ભોગના ગુલામ થઈ જાયછે તેનાથી આવી પડતી હરકતો કદી પણ ટાળી શકાતી નથી.

પ્ર. સંયમના ગુણ વગર કોઇને ચાલે ખરૂં ?

ઉ. ના. કાં ગરીબ કે તાલેવર, કાં રાજા કે રંક, કાં બાળક જવાન કે ઘરડું સૌને એ ધર્મ પાળવાની જરૂરછે; કેમકે આ જગતમાં જે કંઈ ઇચ્છવા યોગ્યછે, તે એના ઉપર આધાર રાખેછે, અને પર લોકમાં જે અખંડ સુખ મળવાનું તે એનું ફળછે એ નક્કી સમજવું.

પાઠ. ૧૯ મો.

લૌકિક ધર્મ.

પવિત્ર અથવા ઇશ્વર પરત્વે ધર્મ.

પ્ર. લૌકિક ધર્મના કેટલા ભાગ પડે?

ઉ. ત્રણ. ૧ પવિત્ર અથવા ઇશ્વર પ્રત્યે ધર્મ; ૨ કુટુંબ ધર્મ એટલે આપણાં સગાંવાહાલાં પ્રત્યેના ધર્મ; ૩ જાહેર અથવા સાર્વજનિક એટલે મનુષ્ય માત્ર પ્રત્યેના આપણા ધર્મ.

પ્ર. પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણો પ્રથમ ધર્મ કયો?

ઉ. સઘળી દેખાતી અને ન દેખાતી વસ્તુનો કર્તા, જગતની નીતિનો *નિયંતા, અને સર્વ બનાવની વ્યવસ્થા કરનાર એક ઇશ્વરછે એવું જે માનવું તે.

પ્ર. આમ માનવાથી પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણા બીજા કયા

---

* નિયમમાં રાખનાર, સત્તા ચલાવનાર.

ધર્મ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાયછે?

ઉ. જો આપણે પરમેશ્વરને જગતનો કર્તા ને નિયંતા માનીએ તો આપણે જરૂર કરીને તેનો ભય રાખવો, તેનાપર ભાવ રાખવો, તેની શ્રદ્ધા રાખવી, તેને શરણે રહેવું, તેની ભક્તી કરવી, અને તેની આજ્ઞા માનવી.

પ્ર. આ ઉપર ગણાવેલા ઈશ્વર સંબંધી ધર્મો આપણે અવશ્ય પાળવા જોઈએ એવો ઈશ્વરનો જે હકછે તે શાથી સમજવો?

ઉ. બનાવેલી વસ્તુ ઉપર બનાવનારનો હક છેજ. આપણને ઈશ્વરે બનાવ્યાછે, માટે બનાવેલા પ્રાણી તરીકે તેના કાયદા પાળવાને તથા તેની મરજી પ્રમાણે વર્તવાને આપણે બંધાએલા છીએ.

પ્ર. આપણે પરમેશ્વર ઉપર ભાવ શા માટે રાખવો જોઈએ?

ઉ. તેણે આપણને સરજ્યા, અને જીંદગી આપી, એટલુંજ નહીં પણ આપણા સુખ ને મોજશોખ માટે સઘળી જરૂરની વસ્તુઓ તેણે જગતમાં ભરી રાખીછે એ માટે. વળી આપણને દિન પ્રતિદિન ઉછેરનાર પણ એ છે. આપણી પાસે જે કંઈ છે, અને જે કંઈ આપણે આ ભવ કે આવતા ભવને માટે ઇચ્છીએ તે સૌ એની કૃપા ઉપર આધાર રાખેછે.

પ્ર. પ્રભુનો ભય શા માટે રાખવો?

ઉ. એટલા માટે કે તે સર્વ શક્તિમાન છે. પોતે એવો સારો, ન્યાયી, અને પવિત્ર છે કે આપણાં કર્મની યોગ્યતા પ્રમાણે આપણને તે સજા કર્યા વગર રહેવાનો નહીંજ.

પાઠ. ૧૭ મો.

શિષ્યધર્મ.

પ્ર. *ગુરૂ પ્રત્યે આપણો ધર્મ કયો.

ઉ. તેમના હુકમને માન આપવું, તેમની સલાહ શીખામણ ઉપર ધ્યાન આપવું, તેમનું માન સન્માન રાખવું, અને તેમનાપર હેત રાખવું.

પ્ર. ગુરૂ તરફ આપણે આવી વર્તણુક રાખવીજ જોઇએ એમ શા માટે ?

ઉ. કેમકે તેઓ, એક રીતે આપણાં માબાપ તુલ્ય છે, માટે આપણા ઉપર એવી વર્તણુક રખાવવાનો તેમનો હક છે એમ સમજવું.

પ્ર. ત્યારે આપણે તેમની સાથે કેવી રીતે વર્તવું ઘટે ?

ઉ. જ્યાં સુધી આપણે તેમના હાથતળે રહીએ ત્યાં સુધી જાણે આપણા ખરેખરા માબાપ હોય એવી રીતે તેમને ગણવા.

પ્ર. આપણે તેમનું સન્માન રાખીએ છીએ તે શાથી જણાય ?

ઉ. તેમના ઉપદેશ ઉપર ધ્યાન આપવાથી, તેમની સાથે અદબથી ભલાવીથી, અને તેમના વિષે વાતચિત પણ માનપૂર્વક કરવાથી. આપણે માટે તેમણે લીધેલી સંભાળ ને ફિકરના બદલામાં આપણાથી બને તેટલી તેમની સેવા કરવી, અને આપણા હેતસ્વી તથા ભલુ કરનારા તે છે એવું આપણા મનમાં હમેશાં રાખી તેમને સંભાર્યા કરવા.

---

* મેહેતાજી, શિક્ષક.

પાઠ. ૧૮ મો.

कुटुंबधर्म.

પુત્રધર્મ.

પ્ર. પુત્ર તરીકે આપણો મુખ્ય ધર્મ કયો ?

ઉ. માબાપ ઉપર હેત રાખવું, તેમને માન આપવું, અને તેમની આજ્ઞા માનવી.

પ્ર. આને *આવશ્યક ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે આપણી હયાતી તેઓ થકી છે. જે ખોરાક આપણે ખાઇએ છીએ, જે કપડાં આપણે પેહેરીએ છીએ, અને જે કેળવણી આપણે લઇએ છીએ તે સર્વને માટે આપણે તેમના દેણદાર છીએ. તેમની કાળજીથી આપણે નાનપણમાં ઉછર્યાં, અને આપણે કમાતાધમાતા થઇએ ત્યાં સુધી આપણી ખાનપાનાદિ ચીજોનો આધાર તેમના ઉપર છે.

પ્ર. પુત્રધર્મ શી શી બાબતોથી ઓળખાય?

ઉ. માબાપ ઉપર અતિશે હેત રાખવાથી, તેમના હુકમને બહુ માન આપવાથી, આપણાથી બને તેટલી તેમની ચાકરી કરવાથી ને સંભાળ લેવાથી, તેમને બનતી મદદ કરવાથી, તેમની સાથે તથા તેમના વિષે માનમર્જાદા પૂર્વક વાતચીત કરવાથી, તેમના સદ્ગુણને અનુસરીને વર્તવાથી, અને તેમના અવગુણને ઢાંકવાથી.

પ્ર. આ શિવાય પુત્રધર્મ વિષે કંઈ બીજી બાબતો છે?

ઉ. હા. તેમને જેમ બને તેમ ઓછું પજવવું. તેઓ શીખામણ કે ઠપકો દે તે નરમાશથી અને ધ્યાન રાખીને

*અગત્યની, જરૂરની.

માથે ચઢાવવો, અને તેમના કલ્યાણને માટે ખરા મનથી હમેશાં ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી.

પ્ર. આપણે આ ધર્મથી છુટા થઈ શકીએ કે નહીં?

ઉ. કદી પણ નહીં. કોઈ છોકરાના કમ નશીબે તેનાં મા બાપ ભુંડાં હોય તો તેમના કર્તુકના દાખલા તેણે સંભાળથી તજવા; તથાપિ હરેક રીતે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેણે પોતાનો ધર્મ બજાવવા ચુકવું નહીં.

પ્ર. શું પાકી ઉમરના થયા પછી પણ આપણે આ ધર્મથી નિર્દોષપણે છૂટા થઈ ન શકીએ?

ઉ. ના. આપણો મેળે કામ કરવાને અને વિચાર કરવાને લાયક થયા હોઇએ તોપણ આપણા માબાપના અનુમતને માન આપવા આપણે બંધાએલા છીએ. જરૂરને પ્રસંગે હમેશાં તેમની સલાહ લેવી, અને આપણાં આચરણ તેમને ગમે એજ આ સંસારમાં સૌથી સારૂં ફળ મળ્યું એમ માનવું.

પ્ર. આ ધર્મની અવગણના શા માટે નીચ ગણાય?

ઉ. કેમકે તે સૃષ્ટીના હરેક નિયમની વિરૂદ્ધ છે. એમ કરવાથી આપણે ઘણાજ કૃતઘ્ન થઇએ છીએ. જનાવર સરખાં પણ તેના મા બાપના કહ્યામાં રહેછે, ને તેમના ઉપર માયા રાખેછે. એ માટે જે આ ધર્મ બજાવતો નથી તે જંગલમાંના પશુ અને હવામાંનાં પક્ષી કરતાં પણ હલકી જાતનો છે.

પ્ર. લૌકિક ધર્મમાં આને સૌથી મુખ્ય શા માટે ગણ્યો?

ઉ. કેમકે બીજા કોઈના ઉપકાર તળે આવી શકીએ તે અગાઉ આપણા ઉપર આપણા માબાપનો ઉપકાર થાય છે, અને તેમના ઉપકાર સઘળાના કરતાં ચઢતી જાતના હોયછે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાથી શા ફાયદા થાય?

ઉ. કહ્યાગરો છોકરો સઘળે ઠેકાણે માન પામ્યા વગર રહેતો નથી, તથા તેનું પોતાનું અંતઃકરણ તેની એવી ચાલ પસંદ કરેછે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવનાર છોકરાની ચાલ વિષે બીજાને કેવી આશા બંધાય છે.

ઉ. જેણે આ મોટો લૌકિક ધર્મ બજાવ્યોછે તે બીજાં સગાં સંબંધીઓ સાથે પણ સારી વર્તણુક રાખશે એમ નક્કી થાયછે. એવું કવચિતજ બનેછે કે પુત્ર ધર્મ નહીં પાળનાર છોકરો ભલો માણસ નીવડે; તેમજ પુત્ર ધર્મ પાળનાર છોકરો ભુંડો માણસ નીવડે એવું તો જવલેજ બને.

પ્ર. આપણા માબાપના કર રહે ત્યારે આપણે તેમની સાથે કેવી વર્તણુક ચલાવવી ?

ઉ. જેટલો બને તેટલો પૈસો તેમને માટે ખરચ કરવો, અથવા જરૂર પડે તો જાતી મેહેનતવડે તેમને મદત કરવી. તેમની ચાકરીને માટે ખરા ભાવથી તેમની સેવામાં હાજર રેહેવું. મંદવાડ વખતે દીલાસો દઈ તેઓ શાંતિમાં રહે તેમ કરવું, અને તેમના દુઃખમાં ભાગીઆ થવું. તેઓ સુખસાતામાં રહે તેમ કરવામાં કોઈ પણ કામ નીચું કે મહાભારત ગણવું નહીં.

પ્ર. પુત્રે પુત્રધર્મી થવું જોઇએજ તેને માટે કંઈ બીજું કારણ તમે આપી શકોછો ?

ઉ. પુત્ર કપુત ઉઠ્યાથી માબાપને જે દુઃખ થાયછે તે સપુત ઉઠ્યાથી તેમને ન થાય, માટે તેણે પુત્ર ધર્મી એટલે સપુત થવું જોઇએ. કૃતઘ્ની અને દુષ્ટ છોકરાથી જેવું દુઃખ ને વિટંબણા માબાપને થાયછે તેવું બીજા કશાથી થતું નથી. બીજી હરેક આપત્તિ માણસ ખમી શકેછે, પરંતુ છોકરાં નઠારાં ઉઠે તો ઘડપણમાં મહા દુઃખ પામીને તે મરણ પામેછે.

પ્ર. માબાપને આપણે માન આપીએ છીએ એવું શાથી સાબીત થાય?

ઉ. જે કૃત્યથી તેઓ દિલગીર થાય અને જેથી તેમની આબરને ડાઘ લાગે તેવાં કામ હરગીસ ન કરવાથી.

પ્ર. આ ધર્મ તોડવાથી માઠાં ફળ શાં નીપજે?

ઉ. ઈશ્વર રૂઠે, મનુષ્ય જાતને આપણું મોં જોવું ગમે નહીં, આપણું અંતઃકરણ આપણને ફોલ્યા કરે, અને મુઆ પછી સજા થશે એવો ભય રહે.

પાઠ. ૧૯ મો.

ભાંડુ ધર્મ.

પ્ર. ભાંડુપ્રેમ એટલે શું?

ઉ. ભાઈ બહેન વચ્ચે જે હેત પ્રીત રહેવાં જોઇએ તે.

પ્ર. ભાંડુ પ્રેમને ધર્મ શા માટે ગણવો?

ઉ. એટલા માટે કે સઘળાં એક કુટુંબનાં માણસ હોવાથી આખા કુટુંબની સુખસાતાનો આધાર એક બીજાના પરસ્પર હેત વાહાલ ઉપર રહેલો છે.

પ્ર. કયાં કારણોને લીધે આ ધર્મની વૃદ્ધિ કરતા રહેવી?

ઉ. ૧. ભાઈ ભાંડુ વચ્ચે જે નિકટનો સંબંધછે તે જારી રહે માટે, ૨ માબાપ પ્રત્યે તેમણે જે હેત ને માન રાખવાં જોઇએ તેને માટે, ૩ કુસંપથી કુટુંબમાં જે કલહ કંકાસ ને નુકશાન થાયછે તે ન થાય માટે, ૪ લડાઇ ટંટા ને અણબનાવથી કુટુંબની જે ફજેતી થાયછે તે ન થાય માટે.

પ્ર. આ ધર્મથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. કુટુંબમાં સઘળાં વચ્ચે બનાવ ને માયા હોયતો તેવડે હરેક લૌકિક નીતિનાં કે ધાર્મિક કર્તવ્ય સારી રીતે કરી શકાય

છે. એથી વિશેષે કરીને કુટુંબના સંસારી લાભ વધે છે, ઈશ્વરની કૃપા મળે છે, અને લોકો એ વાત પસંદ કરી આપણને માન આપે છે.

પ્ર. આ ધર્મ પાળવાને માટે આપણે શું કરવું જોઇએ?

ઉ હરેક બાબતમાં બનતા સુધી ખમવું ને માફ કરવું. આપણીજ મરજી પ્રમાણે થાય ને આપણનેજ સુખ મળે તે તરફ ન જોતાં સામાને સુખ કરવામાં તત્પર રહેવું.

પ્ર. આપણાં સગાંમાં કંઈ ખોડખાપણ હોય તો તેનું કેમ?

ઉ. તેમના જે દુર્ગુણો દેખીતા હોય તેને માટે આંખ આડા કાન કરવા, અને જે દુર્ગુણ ગુપ્ત હોય તે ઉઘાડા કરવાથી અલગ રહેવું. તેમની ભૂલને માટે માયાથી ધીમે રહીને અને છાની રીતે (એકાંતમાં) શીખામણ દેવી, અને આપણા ધર્મ વડે ફરજ પડે નહીં ત્યાંસુધી તે ભૂલો વિશે વાત પણ કાઢવી નહીં.

પ્ર. આ કરતાં કંઈ વધારે જોઇએ કે નહીં?

ઉ. હા. આપણે એવી ચાલ ન ચલાવવી કે એવા બોલ ન બોલવા, કે એવી સ્થિતિ ન ધારણ કરવી કે જેથી બીજાઓને રીસ ચઢે. હમેશાં ક્ષમા કરવા તૈયાર રહેવું, અને શક્તિ પ્રમાણે ખરા મનથી અને હોંશથી તેમને મદત કરવી. તેમને જે જોઇએ તે પુરૂં પાડવા બને તેટલી મેહેનત લેવી, અને જેથી તેમનું સુખ વધે તે કરવા ચુકવું નહીં.

પ્ર. આ ધર્મ વિષે જે બાકી રહ્યું હોય તે થોડામાં કહો જોઇએ?

ઉ. આપણે એવું કામ ન કરવું કે જેને અનુસરવાથી આપણાં ભાઇભાંડુની ખરાબી થાય. વળી તેમને નઠારી સલાહ આપીને બગાડવાં નહિ.

પ્ર. કુટુંબમાં અદેખાઈ વડે શી માઠી અસર થાય છે?

ઉ. એ દુર્ગુણ જેનામાં હોય તે પોતાનાં માબાપને અન્યાયમાં કરેછે, અને પોતાનાં ભાઈ બેહેનને તે અણગમતો લાગે છે, માટે અદેખાઇનાં તો આવતાંજ પગલાં ટાળવાં જોઇએ.

પ્ર. ભાઇબાંડુ ઉપર હેત વધારતા રેહેવાનાં શાં કારણ?

ઉ. જે સલાહ સંપવડે આપણું આખું કુટુંબ જોડાઈ રહ્યું હોય તે સલાહ સંપ ટુટી જાય તો કુટુંબનાં માણસોના વિજોગ પડવાથી આપણને દિલગીરી થવાની. નજીવી તકરારો ભુલી જઈશું, પાછલી તકરાર યાદ આવ્યાથી સોરણ થશે, અને વખતે એકાંતમાં હોઇશું ત્યારે એમ લાગશે કે આપણો ઘરસંસાર પેહેલાં સૌથી સુખી હતો ને હાલ આપણે દુઃખ પામીએ છીએ.

પ્ર. ઘરનાં વડીલ માણસે નાનાં સાથે કેમ ચાલવું?

ઉ. તેમના ઉપર બને તેટલી માયા રાખવી, તેમની નિરપરાધી ગમતો વધારવી, તેમને ભણાવવાં ને સારી સલાહ આપવી, અને હમેશાં તેમનાં રક્ષક ને માબાપ જાણે હોઇએ તે પ્રમાણે તેમની સાથે વર્તવું.

પ્ર. ઘરનાં નાનાં માણસે વડીલો સાથે કેમ વર્તવું?

ઉ. વડીલોને તેમણે માબાપ જેવાં ગણવાં, માન મર્જાદા ને હેતથી તેમની સાથે વર્તવું, તેમની આજ્ઞા પાળવી, અને તેમનાથી જાણે આપણે વધારે ડાહ્યાં હોઇએ એમ દેખાડી આગળ પડવાનો મન કરવો નહીં.

પાઠ. ૨૦ મો.

*સ્વામી ધર્મ.

પ્ર. ચાકરો સાથે આપણે કેમ ચાલવું?

---

* શેઠના ચાકર પ્રત્યે-ધર્મ.

ઉ. તેમની સાથે માયાથી ચાલવું, નરમાશથી ને યોગ્ય રીતે બોલવું, ચાલતા સુધી તેમને વધારે મેહેનત ન આપવી, જરૂર કરતાં વધારે બોજો તેમનાપર ન નાખવો, અને ગુલામગીરીની બેડી જેમ તેમને ઓછી દુઃખકારક લાગે તેમ કરવું.

પ્ર. આને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે ચાકરો છે તેપણ આપણી પેઠે મનુષ્ય જાત છે. તેઓ ઇશ્વરની નજરમાં આપણા સરખાજ છે. આપણાં ઘણાં સુખનો આધાર તેમના ઉપર છે, અને તેમની સ્થિતિજ એવી હોય છે કે જેને માટે આપણને દયા આવે ને વિચાર થાય.

પ્ર. કૃતજ્ઞતા એ સ્વામી ધર્મનો એક ભાગ છે એમ તમે ગણો છો કે?

ઉ. હા. ઉદાર દીલના માણસ આ વાત કબુલ કરશે, અને ઉપકારનો બદલો કમી કર્યાને બદલે જોઇએ તે કરતાં વધારે આપવા તૈયાર રેહેશે.

પ્ર. ચાકરો સાથેની વર્તણુકમાં આપણે શાથી અલગ રેહેવું વારૂ?

ઉ. બોલવા ચાલવામાં આપણે તેમની સાથે હદથી જ્યાદે હળી જવું નહીં. આપણે યાદ રાખવું કે તેઓ આપણા ચાકર છે, ભાઇબંધ નથી. આપણે હલકાશ બતાવીને તેમને તેમની ખરી મરજાદાથી બહાર જવા ન દેવા.

પ્ર. આટલું બસ છે કે કાંઈ વધારે કહેવાનું છે?

ઉ. મળેલા હુકમની અવગણના કરવાનું મન થાય એવો લાભ તેમને આપણે કદી આપવો નહીં. આપણે પોતે સારાં કામ કરીને તેમને દાખલો આપવો. જ્યારે તેઓ ખોટું કરે ત્યારે માયાથી તેમને ઠપકો ને શીખામણ દેવી; અને જ્યારે તેઓ સારૂં કરે ત્યારે તેમને ઉત્તેજન આપવું, એટલે ખરા

મનથી તેમને યોગ્યતા પ્રમાણે બદલો આપવો કે તેમ કરવાનું વચન આપવું.

પ્ર. જુના ને વિશ્વાસુ ચાકર સાથે કેવી વર્તણુક રાખવી?

ઉ. તેની સાથે માનથી ને પ્યારથી વર્તવું. આપણા ગજા પ્રમાણે તેને સુખ મળે તેમ કરવું, અને આપણે પંડે તેની બરદાશ લેવા ચુકવું નહીં, કેમકે, એમ કરવાથી તે સૌથી વધારે રાજી થશે.

પ્ર. એમ કેમ?

ઉ. કેમકે તે આપણા બાપના વારાનું એક ઘરનું માણસ છે. તેની લાંબી ને નિમકહલાલ ચાકરીનો વિચાર થતાં આપણાં માબાપ વિષે, ભાઇચારાના સંબંધમાં થએલી ગમત વિષે, અને પેહેલાં મળેલા કુટુંબ—સુખ વિષે વિચાર આવે છે. એમાંનાં ઘણાં સુખ પેદા કરનાર કે વધારનાર સો વસા એ ચાકર હશે.

પાઠ. ૨૧ મો.

સાર્વજનિકધર્મ.

આજ્ઞામાં રેહેવું.

પ્ર. સંબંધવાળી સાર્વજનિક આજ્ઞામાં રેહેવું એટલે શું?

ઉ. સ્વાભાવિક એટલે માબાપની સત્તાને તાબે રેહેવું, બીજાને મળેલી એટલે વાલી અથવા રક્ષકની અને શિક્ષકની સત્તાને તાબે રેહેવું, અને રાજસત્તા એટલે દેશના કાયદાની તથા રાજાની સત્તાને તાબે રેહેવું.

પ્ર. છોકરાંએ માબાપના કહ્યામાં શા માટે રેહેવું?

ઉ. કેમકે છોકરાંને પોતાની મિલ્કત પ્રમાણે ગણવાનો મા-

બાપને હક છે.

પ્ર. છોકરાંએ રક્ષકના અને શિક્ષકના કહ્યામાં શા માટે રહેવું?

ઉ. છોકરાંનાં ખરાં માબાપને ઠેકાણે તેઓ હોવાથી મા-બાપની સત્તા તેમને મળેલી છે. આ કારણથી તથા હુકમની અવજ્ઞા કરતાં કેળવણીનું કામ ચાલી શકે નહીં, માટે તેમની સત્તામાં રહેવાની જરૂર છે.

પ્ર. આ કહેવું (કેળવણીનું કામ ન ચાલી શકે તે કહેવું) કેમ શાબીત થાય?

ઉ. બંદોબસ્ત સુચાલ અને ખરી વ્યવસ્થા એ કેળવણીના કામમાં પેહેલાં જરૂરનાં છે. જ્યાં એ ન હોય ત્યાં વિદ્યાભ્યાસનો અંત આવે છે, વખત અને બુદ્ધિ નકામાં વપરાય છે, અને માત્ર ખરાબ લઢણોનો સંચય થાયછે.

પ્ર. તાબેદારીની બાબતમાં શિક્ષકનો બીજો કોઈ રીતે હક નથી?

ઉ. છે. એક ફરજની જોડે બીજી આવેછેજ. આપણી કૃતજ્ઞતા ઉપર તેનો મોટો હકછે; અને કૃતજ્ઞતા હોય ત્યાં તાબેદારી આપોઆપ ચાલી આવે છે.

પ્ર. દેશના કાયદા આપણે શા માટે પાળવા?

ઉ. એટલા માટે કે ધર્મશાસ્ત્રમાં કાયદા પાળવાનું કહ્યું છે; આપણી કારણ શક્તિ પણ તે પાળવાનું સાફ કહે છે; અને આપણા પોતાના લાભની ખાતર પણ તે પાળવાની ઘણી જરૂર છે. માટે જે કોઈ સ્વદેશના કાયદા તોડે છે, અને *ધર્મથી વિરૂદ્ધ ચાલેછે (અથવા તેનું ખંડન કરે છે) તેને ખરાબ સ્વદેશી અને પોતાના પગપરજ કુહાડી મારનાર સમજવો.

---

*ધર્મશાસ્ત્ર, અથવા જે ધર્મ પાળવામાં આવતો હોય તે.

પ્ર. તાબેદારી એટલાંજ કારણથી માનવાની છે ?

ઉ. ના. તેને માટે બીજાં ઘણાં કારણ છે. કાયદા સૌના લાભને માટે બનાવેલા હોય છે; અને જાદી જાદી જાતોને ભેગો રાખનાર ખરૂં પૂછાવો તો એ કાયદાજ છે. જેમ શરીરને માટે અંન છે, તેમ પ્રજાને માટે કાયદા છે; એટલે જીંદગી, તંદુરસ્તી, રક્ષણ, ને આરામચેન-એનાથી છે.

પ્ર. આ ધર્મના લાભમાં બીજાું કંઈ કારણ તમે આપી શકશો ?

ઉ. સઘળા દેશોમાં ને બધા જુગમાં સૌથી સારા ને ડાહ્યા માણસોએ કાયદા બાંધેલા હોય છે. બનાવનારની બુદ્ધિ ને લાયકી વિષે, સેંકડો વર્ષથી તેમને લોકોએ સ્વિકારેલા છે તે વિષે, અને તેમનો લાભ જે આપણે લેતા આવ્યા છીએ તે વિષે વિચાર કરતાં તો એમજ નક્કી થાય કે તેમને સંભાળવા, માન આપવું, ને પાળવા.

પ્ર. ત્યારે આ ધર્મ જે તોડે તેને શું ફળ મળે ?

ઉ. ધિક્કાર, ગેરઆબરૂ, ને સજા.

પ્ર. રાજાનો હુકમ શા માટે માનવો ?

ઉ. કારણકે કાયદાનો તે રક્ષક છે, અને, જે રાજમાં આપણે ઉછર્યા ને આપણું રક્ષણ થયું તે રાજનો તે ઉપરી છે.

પ્ર. રાજાની તાબેદારી કેવી રીતે માનવી ?

ઉ. જે સભ્યતા માન ને પ્યાર આપણે આપણાં ખરાં માબાપ પ્રત્યે રાખીએ તે રૈયતના પિતા તરીકે આપણે તેની પ્રત્યે રાખવાં જોઇએ; કાયદાના ઉપરી તરીકે આપણે તેની આજ્ઞામાં ને તાબેદારીમાં રહેવું જોઇએ; અને પરમેશ્વરે તેને આપણા ઉપર રાજ કરવા મૂકેલો છે માટે રાજભક્તિ ને નિમકહલાલી આપણે તેની સાથે રાખવી જોઇએ.

પાઠ. ૨૨ મો.

સ્વદેશહિતેચ્છા (દેશાભિમાન)

પ્ર. સ્વદેશહિતેચ્છા એટલે શું ?

ઉ. આપણા દેશ ઉપરનો પ્રેમ; એટલે દેશની ભૂમિ, *સ્થાનકો, કાયદા, અને આપણી પેઠે જેમને સ્વદેશે જન્મ આપ્યો હોય તે સઘળા ઉપર પ્રેમ રાખવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ ન પળાયતો શું સમજવું ?

ઉ. એ ધર્મ ન પાળનારનું હૃદય દમ વગરનું ને કૃતઘ્ન છે એમ સમજવું. આ ધર્મ સઘળે ઠેકાણે એટલો સ્વિકારવામાં આવ્યો છે કે બીજા હરેક ગુનાહને માટે કોઈ માફ કરનાર મળે, પણ જે કોઈ પોતાના દેશને માટે બેદરકાર રહેછે તેનો સૌ ધિક્કાર ને તિરસ્કાર કરે છે.

પ્ર. દેશાભિમાન શામાં રહેલો છે ?

ઉ. આપણા દેશના કાયદા દૃઢપણે પાળવામાં, તેનાં સ્થાનકોને આશરો આપવામાં, દેશી ભાઈઓને તથા દેશાભિમાનીઓને મદત કરવામાં, અને આપણા પોતાના કલ્યાણને સુખસાતા કરતાં દેશ કલ્યાણને વધારે પસંદ કરવામાં.

પ્ર. એનાં કેટલાંક ફળ ગણી બતાવો જોઈએ ?

ઉ. આપણી જમીન ખેડાય છે તે દેશાભિમાનને લીધે; ખેડુતને મેહેનતમાં ખુશી રાખનાર અને વિપત્તિની અંદર પણ સ્વભૂમિની સાથે જોડી રાખનાર દેશાભિમાન છે; રાજ કારભારીઓને તેમની જંજાળમાં ટેકો આપનાર એ છે; ધર્મના ઉપદેશકોને નિરાશા વખતે આશરો આપનાર એ છે; લડાયક સિપાઈઓને તથા ખલાસીઓને ભય રહિત ને મર-

---

*ધર્માદા, વિદ્યાનાં, સુધારાનાં વગેરે.

ણીઆ કરનાર એ છે; અને સ્વાભાવિક રીતે કે ઇશ્વરથી મળેલી સ્થિતિમાં હરેક માણસ દૃઢ રહે છે તે દેશાભિમાનથીજ.

પ્ર. શા વિચારથી આપણા દેશપર પ્રીતિ રાખવાનું આપણને મન થાય છે?

ઉ. એ ભૂમિએ આપણને જન્મ આપ્યો, એમાંજ આપણે ઉછર્યા ને કેળવણી પામ્યા, આપણા માબાપનું તે રહેઠાણ, ને આપણા બચ્ચપણનું તે ઘર છે. આપણા વડીલોની મરણ ભૂમિપણ એ છે, અને આપણા ઇશ્વરનું મંદિર પણ એજ છે.

પાઠ. ૨૩ મો.

કૃતજ્ઞતા.

પ્ર. કૃતજ્ઞતા એટલે શું?

ઉ. મળેલા લાભને માટે ઉપકાર માનવાની વૃત્તિ, અને એ લાભ આપનારનો આપણાથી બને તેમ સારી રીતે બદલો વાળવાની ઇચ્છા.

પ્ર. કૃતજ્ઞતાને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલા માટે કે એથી ન્યાય અને ખરાપણાની સમજ માલમ પડે છે, અને આપણી માયાળુ વૃત્તિઓને ઉત્તેજન મળે છે.

પ્ર. કૃતજ્ઞતાને આપણે જેમ ધર્મમાં ગણીએ છીએ તેવી રીતે તે માયાળુ મનોવૃત્તીમાં ગણી શકાય કે નહીં?

ઉ. હા ગણી શકાય. કૃતજ્ઞતા જેનામાં ન હોય તે માણસ એવો સ્વભાવ વિરૂદ્ધ ને નીચ ગણવામાં આવે છે કે એવો કૃતઘ્ની માણસ પણ ચાર માણસમાં કદી એમ નહીં કહે કે હું કૃતજ્ઞ નથી.

પ્ર. બીજા બધા ધર્મો ને કૃતજ્ઞતામાં શો ફેર છે ?

ઉ. બીજા બધા ધર્મ પાળવામાં થોડી કે ઘણી મુસ્કેલી કે દુઃખદાયક અટકાવ નડે છે, પણ કૃતજ્ઞતાના આચરણમાં એવું કાંઈ હોતું નથી. કૃતજ્ઞતી જાણવામાં ને પાળવામાં મિઠાશ ને સંતોષ રહેલાં છે.

પ્ર. કૃતઘ્ન માણસમાં બીહીવા જેવું શું છે ?

ઉ. તેનામાં ધર્મની અને નીતિની લાગણી બિલકુલ હોતી નથી. જગતકર્ત્તાની તાબેદારીનો ને સેવા ચાકરીનો પાયો તેણે આપણાપર કરેલા ઉપકાર છે. એ માટે જે માણસ કૃતઘ્ન થાય છે તે તેના પરમેશ્વરને તજે છેઃ જે કંઈ સારૂં છે તે સર્વના આપનાર ઉદાર ઈશ્વરને તે જુલમગાર ગણે છે અને તેને ધિક્કારે છે.

પ્ર. એમ કેમ ?

ઉ. કેમકે જે જે લાભ મળે તેને લાભ ગણવામાં ન આવે, અને તેથી આપણામાં કૃતજ્ઞ લાગણી ઉત્પન્ન ન થાય, તો આપણી નજરમાં તે નુકશાન અને પીડાકારી બોજો થઈ પડે છે. આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારને આપણે દુશ્મન અને ધિક્કારવા જોગ વસ્તુ ગણીએ છીએ.

પ્ર. આપણી કૃતજ્ઞતા સૌથી સારી રીતે કેમ બતાવી શકાય ?

ઉ. આપણાપર ઉપકાર કરનારની જેવી ઇચ્છા જણાય તે પ્રમાણે નીમકહલાલીથી ચાલવું, તેની આજ્ઞા બરાબર માનવી, અને તેનું સન્માન રાખવું. સન્માન રાખવાથી તેના ભલાને માટે ખરા મનથી પ્રાર્થના કરવાનું, તેની સેવા કરવાનું, તેની ચાલચલકત અને માલમિલ્કતપર થતા હુમલાથી બચાવ કરવાનું વલણ થશે.

પાઠ. ૨૪ મો.

*સભ્યતા.

પ્ર. સભ્યતા એટલે શું ?

ઉ. બીજા સાથે માયા મમતા ને ભલુકાઇથી વર્તવું, એટલે આપણા સમાગમમાં તેઓને સુખચેન લાગે. આપણા પોતાના કરતાં તેમને વધારે માનવંતા ગણવા, અને તેમને માટે વધારે કાળજી રાખવી.

પ્ર. આ સદાચરણને મહત્વ શાથી મળે છે ?

ઉ. મન મારવાના ગુણથી. બીજાનાં સુખને માટે આપણી પોતાની ઇચ્છા છોડી દેવી. આ કારણથીજ એને ઉદાર સદ્‌ગુણ કહે છે.

પ્ર. એથી શાં ફળ થાયછે ?

ઉ. એથી લોક આપણા વિષે સારો વિચાર બાંધે છે, અને તેઓ આપણું વિશેષ માન રાખે છે. એથી સંસાર સુખરૂપ થાયછે. સારો સ્વભાવ રાખવાથી, અને જૂદા જૂદા પક્ષમાં મિત્રાચારી વધારવાથી નીતિધર્મને પુષ્ટી મળે છે, તથા નાતજાતના લોકને લાભ થાયછે.

પ્ર. શું વિવેક એકલો આચરણમાંજ રહેલો છે ?

ઉ. ના. આપણી બોલચાલ પણ સભ્ય જોઇએ; એટલે અસભ્ય, કશોભીતાં, જડસાં, કે અપ્રીતિ ભરેલાં વેણ સંભાળથી તજવાં.

---

* વિવેક.

પાઠ. ૨૫ મો.

પરોપકાર બુદ્ધિ.

પ્ર. પરોપકાર બુદ્ધિ એટલે શું ?

ઉ. માણસજાતનું સારૂં કરવાની લાગણીને તથા તેમનાં સુખ વધારવાની ને [1]હાજતો દૂર કરવાની એક સરખી તિવ્ર ઇચ્છાને પરોપકારબુદ્ધિ કહે છે.

પ્ર. દયા અને પરોપકાર એકજ છે કે કેમ ?

ઉ. કેવળ એક છે એમ નહીં. દયાનો બોહોળો અર્થ લઇએ તો તેમાં પરોપકારની સાથે આપણાં લક્ષણને પરિપૂર્ણ કરનાર હરેક સદ્ગુણ આવી જાય. તેનો ટુંકો અર્થ લઇએ તો તે પરોપકાર, એટલે ગરીબની તંગીઓ દૂર કરવામાં આપણી પાસે જે હોય તેનો કેટલોક ભાગ મોકળે હાથે વાપરવો તે.

પ્ર. આ ધર્મ બજાવવાનાં [2]પ્રયોજન કીયાં કીયાં ?

ઉ. મુખ્ય એ કે પરમેશ્વર આપણું ભલું કરનાર છે તેની ભારે સમજ; અને બીજું એ કે આપણે સૌ તેનાં બનાવેલાં પ્રાણી છીએ એ યાદ રાખવું. આપણે સર્વેને સરખી તંગીઓ ને ખપ પડે છે, સઘળાને સરખાં દુઃખ આવી પડે છે, અને મદતને માટે સર્વેને એક બીજાની જરૂર પડે છે.

પ્ર. શું પરોપકાર કરણીમાંજ રહેલો છે ?

ઉ. ના. વિચાર ઉપર પણ તેની જબરી સત્તા છે. બીજાનાં કામ ખોટાં છે એવું પરોપકાર બુદ્ધિવાળો માણસ મનમાં આવવા દેતો નથી. તો પછી તે લોકોએ પોતાનાં કામ ખોટા હેતુથી કર્યાં છે તેનો વિચાર તો એના મનમાં ક્યાંથીજ આવે ! હરકોઇએ પરોપકાર વગેરે કરેલાં કામ સારા હેતુથીજ

---

૧ ગરજ મટાડવી અથવા જરૂરીઆત પૂરીપાડવી. ૨ કારણ.

કર્યા હશે એવો સવળો અર્થ તે લે છે, તેના મનને ખોટું લાગે એવી વૃત્તી તે રાખતો નથી, અને કદી લાગે તો તે હશેમાં ગણીને મનમાંથી કાઢી નાંખે છે.

પ્ર. જગતમાં પરોપકાર બુદ્ધિનો ગુણ કેવો ગણાય છે ?

ઉ. સારો. એવા સદ્ગુણ થોડાજ છે કે જેમને લોકો પરોપકાર જેટલા ચાહાતા હોય. માટે સંભાળ રાખવી કે આપણી પરોપકારબુદ્ધિ પોતાને ઊંચસ્થાનેજ જાળવાઈ રહે.

પ્ર. પરોપકારનું મૂળ શેમાં છે ?

ઉ. પરમેશ્વર ઉપરના ભાવમાં; કેમકે માણસો ઉપરની સદ્ભાવના ત્યાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્ર. આપણે ઘણા લોકોથી ઠગાઇએ છીએ, અને ગુણ પછવાડે અવગુણ કરનારા આપણને મળે છે, તેથી શું આપણે આ ધર્મ છોડી દઇએ તો નિર્દોષ થઇએ કે ?

ઉ. કદી નહીં. જ્યાંસુધી સંસારનો સંબંધ જારી છે, અથવા જગતમાં દરિદ્રતા ને જુલમ ચાલુ છે ત્યાંસુધી આ ધર્મ પાળવોજ જોઇએ. આ ફરજ આપણે ઇશ્વરને અદા કરવાની છે. આપણને બદલો આપવો એકલા તેનાજ હાથમાં છે, અને જ્યાંસુધી તે આપણને બંધનમાંથી છૂટા કરે નહીં ત્યાંસુધી પરોપકાર કરવા આપણે બંધાએલા છિએ.

પાઠ. ૨૬ મો.

નિષ્કપટ. (સત્યશીલતા.)

પ્ર. નિષ્કપટ તે શું?

ઉ. પ્રમાણિકપણે ને ચોખ્ખવટથી ચાલવું. દરેક જાતની ઠગાઈ અને ઢોંગને ધિક્કારવાં.

પ્ર. નિષ્કપટને સદ્ગુણ શા માટે કહેછે?

ઉ. કેમકે જન મંડળનાને પ્રથક આદમીના ભલાને માટે એની જરૂરછે.

પ્ર. જુઠને તમે કેવી ગણોછો?

ઉ. સઘળા દુર્ગુણોમાં તેને નીચને અધમ ગણીએછીએ. ઈશ્વરની નજરમાં તે સૌથી વધારે ધિક્કારવા જોગછે. એથી બીકણો ને સ્વાર્થી સ્વભાવ માલમ પડેછે; અને હરેક દુર્ગુણ એમાંથી પેદા થાયછે.

પ્ર. એક મહા પંડિતને કોઈએ પૂછ્યું કે જુઠું બોલવાથી માણસને શું ફળ મળેછે, ત્યારે તેણે કેવો જવાબ આપ્યો?

ઉ. "તે સાચુ બોલે તો પણ કોઈ માને નહીં" એ ફળ તેને મળેછે.

પ્ર. ખરી અથવા સ્પષ્ટ જુઠથીજ માત્ર અલગ રહેવાનુંછે?

ઉ. ના. હરેક જાતની છેતરપંડી પછી ઈશારાથી, વાણીથી, કે આચરણથી થતી હોય તેનાથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ. દ્વીઅર્થી બોલવાથી, જે કહી સંભળાવતા હોઈએ તેમાં મરી મશાલો મેળવવાથી કે એમાં જરાપણ છાંટ મારવાથી આપણા લક્ષણને અનીતિનો ડાઘ લાગેછે.

પ્ર. નિષ્કપટથી શા શા લાભ થાયછે?

ઉ. જે ખુલ્લા દીલનો ને નિષ્કપટી હોય છે અને જેને પોતાની રહેણી કરણીમાં કાંઈ છુપાવવા જેવું હોતું નથી તે પાપ કર્મોથી લલચાતો નથી, અને લોકમાં પોતાની ઉંચી યોગ્યતા જાળવી શકેછે. તેને સઘળા માન આપે છે, તે ખુણે ખોચરે પડી રહેનારો હશે તો પણ તે સ્વતંત્ર નિર્મળ અને મહાન રહેછે.

પ્ર. એથી સામાને શા શા લાભ થાય?

ઉ. મિત્રાચારી ભરેલા અને વિશ્વાસુ વ્યવહારનું સુખ મળેછે, એથી સાર્વજનિક કામને આશરો મળે છે, અને તેને

નભાવી શકાયછે.

પ્ર. સાચવટ જાળવવામાં કયો સાધારણ દુર્ગુણ વરજવો જોઇએ?

ઉ. જુઠાં વખાણ કરવાની ટેવ તજવી જોઇએ. આ દુર્ગુણને સારી પેઠે ધિક્કારવો જોઇએ, કેમકે એથી બીજા છેતરાયછે; અને તેમની સ્વપ્રીતિ તથા ખોટી બડાઈ સાંભળવાંની હોંસને એથી પુષ્ટી મળે છે; તેમજ આપણે પોતે આપણી ભુલો ને ખોડ આપણ વિષે ખરેખરૂં લોકોથી જાણી શકતા નથી, સબબ તે સુધારવાનો આપણને લાભ મળતો નથી.

પ્ર. સત્યશીલતા જાળવવાના સારા ઉપાય કયા કયા?

ઉ. બોલતા પેહેલાં વિચાર કરવો; બીજા ઉપરનાં હદથી જ્યાદે ચાહના કે કંટાળાને કબજામાં રાખવાં; આપણી તર્ક શક્તિને લગામમાં રાખવી; જે કથન મુખ્ય કરીને આપણને લાગુ પડતું હોય અથવા જે બીજાને લાગુ પડતું હોય તે કહેતાં ખૂબ સંભાળ રાખવી.

પાઠ. ૨૭ મો.

નમ્રતા (સૌમ્યતા).

પ્ર. નમ્રતા એટલે શું?

ઉ. જેની સાથે આપણો કોઈ પણ તરેહનો સંબંધ હોય, અથવા જેનાં ઉપર આપણો અધિકાર હોય તેની સાથે બોલવા ચાલવામાં મીઠાશ રાખવી તે.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે કહેછે?

ઉ. કેમકે એથી લોકોના સુખમાં તથા વખતે લાભમાં પણ ઘણો વધારો થાયછે; અને પાપ કરવાની ઘણી લાલચો એ-

થી તજાયછે.

પ્ર. ખરી નરમાશથી શા શા લાભ થાય?

ઉ. મહા કવિ (શેક્સપીઅર) કહેછે કે "એ બેવડી રીતે લાભકારીછે; એટલે જે માણસ નરમાશ વાપરે છે તે સર્વનો પ્યાર મેળવેછે, અને જેમનીં સાથે તે નરમાશ રાખેછે તેમને પોતાની દુઃખદાયક અવસ્થા ને ધંધો પણ મીઠાં થઈ પડેછે.".

પ્ર. શ્રૃષ્ટી રૂપી પુસ્તકમાંથી આ સદ્ગુણ સંબંધી કાંઈ શીખામણ મળી શકેછે કે નહીં?

ઉં. હા, મળી શકેછે. સઘળા સરજેલા પદાર્થોમાં નરમાશ રેહેલીછે, અને તેથી માલમ પડી આવેછે જે તેનો કર્તા પણ નમ્રતા ને માયાથી ભરેલોછે. સાંજે પડતી ઝાકળ, સવારે આવતી પવનની લેહેરો, શ્રાવણના ધીમા સરવડા, ભાદરવાનો મંદ ઝરમર કરતો મેહુલો, અસ્ત થતા સૂર્યના કીર્ણો, અને રાતે સંભળાતો મંદ શાંત અવાજ એ સર્વે તેના બનાવનારનું નમ્રપણું બતાવેછે. આ સઘળા બનાવ નિરંતર ને સઘળે ઠેકાણે જોવામાં આવેછે. પવનના સુસવાટ અને વર્સાદની ભયંકર ગર્જના તો ક્વચિતજ સાંભળીએ છીએ.

પ્ર. આ ગુણ શું ઉપલા ડોળવાળો ધર્મછે?

ઉ. ના. એની મતલબ બીજાને આંજવા કરતાં ખુશી કરવાનીછે. એનો વિશેષ ગુણ એછે કે જ્યાં ઉપરીપણું હાથ નીચેના માણસોને સખતાઈ ભરેલું લાગતું હોય ત્યાં તે ઢાંકવું.

પ્ર. આની સાથે નજીકનો સંબંધ રાખનાર માયાળુ સદ્ગુણ બીજા ક્યા ક્યાછે?

ઉ. એથી આપણા જાતિભાઈઓની દિલગીરીમાં આપણે ભાગ લેતા થઈએછીએ, અને તેમના ખોડ આપણને માટે સખતાઈ રાખતા નથી. એમના ઉપર ઉપકાર કરીએ તે

એ સ્વભાવથી તેઓ બમણા ખુશી થઇને કબુલ કરેછે. ઉપકારના બોજાનો સખત ભાર પણ એથી લાગતો નથી. ઉતાવળમાં અમર્યાદ બોલાતાં વેણ એથી અટકેછે. ગુસ્સામાં ઝાંજ ચઢી હોય તે નરમ પડેછે. નમ્રપણું એ શાંતિનો સાથી અને તેને વધારનારછે.

પ્ર. કયા કયા દુષ્ટને અણમગતા દુર્ગુણોનો એ સામાવાળીઓછે?

ઉ. અહંકારનો, અને પોતાની મરજી પ્રમાણેજ કરવાની હઠીલાઇનો તે સામાવાળીઓ છે. બીજાને દુઃખ દેવાના વલણની, અને તેમને માફ ન કરવાની ખામીની તે વિરુદ્ધ છે. નિર્દય સ્વભાવની, અને બીજા વિષે મત બાંધવામાં સખતાઈની તે સામેછે.

પ્ર. બીજા કરતાં આ સદ્ગુણમાં વિશેષ લાભ કયોછે?

ઉ. દેશ કલ્યાણનાં, દેશ સુધારાનાં, શુરવીર પણાનાં, કે મન મારવાનાં મહત્કાર્યો કરવાની જોગવાઈ કવચિતજ મળે છે, પરંતુ નમ્રપણાનું કામ નિરંતર પડેછે, અને તે આચરવાનાં સાધન હમેશાં આપણી નજીકજ હોય છે. મહાન થવાની શક્તિ થોડામાંજછે, પરંતુ નમ્ર થવાની તો સઘળામાં છે. સંસારમાં લોકોની આપદાઓ થોડાકજ દૂર કરી શકે, પરંતુ સઘળા તેમને હલકી (ઓછી) કરી શકે. ઘણા જણ આખી પ્રજા ઉપર અમલ મેળવી તેમનાં સુખ દુઃખ ફેરવી શકતા નથી, પરંતુ હરેક જણ કોઈ અભાગીઆ માણસની હાલત સુધારી શકે કે તેની આપદા ઓછી કરી શકે.

પ્ર. આ ગુણ શું આપણા મનુષ્ય ભાઈઓ પ્રત્યેજ આચરવાનો છે?

ઉ. ના. પશુઓ અને જેમાં જીવ છે તે સર્વે પ્રત્યે તે આચરવો. ઢોર ઉપર માયા રાખવી એ દયાળુ સ્વભાવની નિશાની છે. જે પોતાના ઢોરપર ઘાતકીપણું ગુજારેછે તેના-

માં સદ્‌ગુણી ને ન્યાયી સ્વભાવ બતાવનાર ઉમદા ગુણો ા આમીછે એમ સમજવું.

પાઠ ૨૮મો.

ચોખવટ (પ્રમાણિકપણું)*

પ્ર. ચોખ્ખવટ એટલે શું?

ઉ. પારકી મિલ્કત તરફ વાજવી ને પ્રમાણિક નજરે જોવું; અને પોતાના કામકાજમાં હલકા ને સ્વાર્થી ઘાટ ઘડવાથી દૂર રેહેવું તે.

પ્ર. એ ધર્મ શામાટે કહેવાય?

ઉ. એટલા માટે કે એ વગર સંસાર અવ્યવસ્થામાં આવી પડે, વેપાર રોજગાર બંધ પડે, અને સુધરેલા પ્રદેશપણ ચોર અને ખુનીઓનું રેહેઠાણ થઇ પડે.

પ્ર. આ ધર્મનું શી રીતે ઉલંઘન થાય?

ઉ. ઉઘાડી લુંટફાટ જેવા જુલમથીજ એનું ઉલંઘન થાય છે, એટલુંજ નહીં પણ દરેક જાતની ઠગાઇ અને છેતરપંડીથી પણ તેનું ઉલંઘન થાયછે. વાળી ન શકીએ એવું દેવું કરવાથી, આપણા નોકર ચાકરની વાજબી રોજીમાં કે સરકારી નોકરીના પગારમાં ભુલથાપ દેવાથી, પાછું ન આપવાને ઇરાદે ઉછીનું લાવવાથી, અને વેપારીનો માલ ઓછે પડાવી લેવાનો યત્ન કરવાથી પ્રમાણિકપણાનું ઉલંઘન થાયછે

પ્ર. એનું ઉલંઘન શાશા કારણથી થાયછે?

ઉ. અતિ લોભીસ્વભાવ, ઉડાઉપણું, સ્વછંદ, એદીપણું, અને સુધર્યા વગરની સમજ શક્તિ, એ કારણોથી.

---

*પાક દ્યાનત.

પ્ર. અપ્રમાણિકપણાથી અલગ રહેવાના શા શા ઉપાય?

ઉ. બીજાનાં ચઢીઆતાં સુખસંપત તરફ અદેખાઇ કર્યા શિવાય જોવાની ટેવ પાડવી, આપણી આશા તૃષ્ણાને આપણાં સાધનોની હદ બહાર જતી અટકાવવી, આપણા ધંધા રોજગારમાં મેહેનતથી મચ્યા રેહેવું, અને એ દુર્ગુણ અધમ ને નીચ છે એવું આપણા મનમાં નિરંતર સમજી રાખવું.

પ્ર. પ્રમાણિક માણસના મનપર સૌથી વધારે દુઃખદાયક બોજો કયોછે?

ઉ. વાજબીદેવું વાળવાની પોતામાં તાકાત નથી એવું જાણવું તે. એ માટે, કોઇ વાર કરજની આપદામાં આવી પડવાની કમબખ્તી ન લાગે એને માટે લાંબી નજરથી ને સંયમર્થા* સારી પેઠે મેહેનત કરવી.

પ્ર. ઉધાર ઉછીનું કરવાની ટેવ સારી છે?

ઉ. ના. આપણા મોજશોખને માટે ઉધાર ઉછીનું કરવા કરતાં દુઃખ વેઠવું સારૂં.

પ્ર. પરંતુ ઉધાર ઉછીનું કરવાની કદાચ આપણને જરૂર પડે તો પછી કેમ કરવું?

ઉ. તે પાછું વાળવાને પેહેલી તક સાધવી. તે પાછું વળતાં સુધી આપણો ખરચ કમી કરવો, અને કોઈ જાતના મોજ શોખમાં ન પડવું.

પાઠ.૨૯ મો.

મોટું મન.

પ્ર. મોટું મન એટલે શું?

ઉ. બીજાનાં કૃત્યો ને તે કરવાનાં કારણ વિષે માયા મેહે-

---

*મન મારવું.

રખાનીથો મત બાંધવાનો સ્વભાવ.

પ્ર. એને ધર્મ શા માટે કહેવો?

ઉ. એટલો માટે કે એ વગર ઘણી બાબતોમાં ઇનસાફ આપી શકાય નહીં, અને સત્ય ખોળી કઢાય નહીં.

પ્ર. એને ધર્મ ગણવાનું કોઇ બીજું કારણ છે?

ઉ. હા. આપણા મનુષ્ય ભાઇઓ સંબંધી આપણા અપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે તેમનાં ઘણાં કૃત્યો આચરવાનું કારણ નિર્દોષ ને વખાણવા જોગ હોય તોપણ તે આપણને ઠપકો આપવા જોગ જણાય. એ માટે તથા આપણને વારે વારે છેતરાવાનો સંભવ છે, માટે હરેક બાબત વિષે બનતા સુધી સવળો અર્થ લઇને મત બાંધવો.

પ્ર. બીજાની ચાલચલકત વિષે મત આપતાં મોટા મનની જરૂર છે કે નહીં?

ઉ. છે. કેમકે તે વગર આપણે નિષ્પક્ષપાતી થઈ શકતા નથી; અને એ કારણસર આપણે અન્યાય કરી બેસવાના. બીજા વિષેની તુલના માત્ર અનુભવથીજ થઈ શકે છે; કેમકે ઘણાક દેખીતા ઉમાડા જેવા હોય તોપણ ખરેખરા તે સારા માલમ પડી આવે. કોઈ માણસમાં ખરેખરા દુર્ગુણ હોય તોપણ આપણું મોટું મન હશેતો તે સદ્ગુણ શુન્ય છે એમ આપણે નહીં માનીએ. મોટા મનનો માણસ કોઈ પણ ખામી વિષે ઉદાર દીલથી મત બંધાતું હશે તો તે જલદીથી જાણી જશે અને ખુશીથી કબુલ કરશે.

પ્ર. બીજી કોઈ બાબતોમાં મોટા મનની જરૂર છે કે?

ઉ. હા. બીજાના મતની તુલના કરવામાં એની જરૂર છે, કેમકે નીહતો આપણે ખમી ન શકાય એવા અને કરડા મિજાજના થઇએ છીએ. આપણે યાદ રાખવું કે આપણાથી પણ ભૂલ થાયછે, માટે જો કોઈ આપણો જાતિભાઈ ભૂલ

કરે તો તે આપણા તિરસ્કાર કરતાં દયાને વધારે પાત્ર છે.

પ્ર. મોટા મનની ખામી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાયછે?

ઉ. આપણા પોતાના વિષે હુંપદ અથવા અતિ ઊંચું મત ધરાવવાથી, અને આપણી ખોડો તથા લક્ષણના અજાણપણાથી. જે પોતાને ઓળખે છે તે હમેશ નમ્ર હોય છે, અને જે નમ્ર હોય તે હમેશ બીજા પ્રત્યે પણ નરમાશ રાખે છે.

પ્ર. બીજાનાં ચાંદાં ખોળનાર માણસપર કેવું આળ આવેછે?

ઉ. બીજા ઉપર જે આળ તે મૂકે છે તેજ પોતાને માથે આવે છે. જે પોતાના પાડા પાડોશીની નિંદા કરવા તત્પર રહે છે તે જાણે પોતાનીજ છબી આરસીમાં દેખાડતો હોય એવું થાય છે એટલે તે ઉપરથી તેનું અંતઃકરણ કેવું છે તે જણાઈ આવે છે.

પાઠ. ૩૦ મો.

ન્યાય.

પ્ર. ન્યાયનો અર્થ શો?

ઉ. બીજા સાથેની વર્તણુકમાં ખરૂં અને વાજબી કરવાનો જે દૃઢ નિયમ તેને ન્યાય કહે છે. એ સૌથી વધારે અગત્યનો ધર્મ છે.

પ્ર. એને અગત્યનો ધર્મ કહેવાનું શું કારણ?

ઉ. જે માણસમાં એની ન્યુન હોય તે વખાણવા જોગ નથી; અને જ્યાં એ ધર્મ આચરવામાં આવતો નથી ત્યાં સંસાર લાંબી મુદ્દત નભી શકે નહીં. ઘણા સદ્‌ગુણ ચાહવા લાયક છે, પણ ન્યાય તો મહા પ્રતાપી સદ્‌ગુણ છે.

પ્ર. ન્યાયનો આધાર કયા મોટા નિયમ ઉપર છે?

ઉ. आत्मवत्सर्वभूतेषुयःपश्यतिसपश्यति. એટલે સર્વ મનુષ્યને જે પોતાના જેવા જુએ છે તેજ (ખરેખરૂં) જુએ છે; અથવા બીજાઓ પ્રત્યે આપણે એવી વર્તણુક રાખવી કે જેવી વર્તણુક આપણે તેમના તરફથી ઇચ્છીએ. આ નિયમનેજ આધારે આપણે વાજબી ગેરવાજબી શું તે નક્કી કરી શકીએ.

પ્ર. વારૂ ત્યારે આ ધર્મ ફકત માણસનાજ સંબંધમાં પાળવાનો છે?

ઉ. ના. એમાં તો પશુ પક્ષી પણ આવી જાય; માટે ઢોર ઢાંક ઉપર ઘાતકીપણું ને જોર જુલમ કરવામાં આવે તેને માટે આપણને સજા થવાની એ નક્કી છે.

પ્ર. એને પ્રતાપી સદ્ગુણ શા માટે કહોછો?

ઉ. એટલા માટે કે ઘણા સદ્ગુણનું તે મૂળ છે; માણસને બક્ષેલા શ્રેષ્ટ ગુણોનો તે સાથી છે, અને હલકાઈ મૂરખાઈ તથા પાપ કર્મ એ હોય ત્યાં રહેવા પામતાં નથી.

પ્ર. કેવાં લક્ષણની સાથે ન્યાય રહી શકતો નથી?

ઉ. જે માણસ લોભી હોય તે ખસુસ અન્યાયી હોય છે. વ્યભિચારી, ચાડીઓ, ખુશામતીઓ, વચન તોડનાર, છેતરપંડી કરનાર, અને જુલમી માણસ અન્યાયી હોય. એ માટે જે કોઈ પોતાના ત્રણ ધર્મ—ઇશ્વર પ્રત્યે, પડોશી પ્રત્યે, ને પોતા પ્રત્યે—ઇમાનથી પાળે છે, તેજ ખરેખરો મહાન અને ન્યાયી પુરૂષ છે.

